

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУҚУҚНИ
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ АКАДЕМИЯСИ**

БАРАКАЕВ ЛАЗИЗЖОН ОТАҚУЛОВИЧ

**ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ ЮРИТИШДА МАХСУС ИҚТИСОДИЙ
БИЛИМЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ
ВА АМАЛИЙ МУАММОЛАРИ**

12.00.09–Жиноят процесси. Криминалистика, тезкор-кидирув ҳуқуқ ва суд экспертизаси

**Юридик фанлар доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2025

-

Фан доктори (DSc) диссертацияси автореферати мундарижаси

Оглавление автореферата диссертации доктора наук (DSc)

Content of the abstract of the dissertation of the Doctor of Science (DSc)

Баракаев Лазизжон Отакулович

Жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан
фойдаланишнинг назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммолари3-34

Barakayev Lazizjon Otaqulovich

Theoretical legal and practical problems of using special economic knowledge in
criminal proceedings35-62

Баракаев Лазизжон Отакулович

Теоретико-правовые и практические проблемы использования специальных
экономических знаний в уголовном судопроизводстве.....63-69

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works.....70-71

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУҚУҚНИ
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ АКАДЕМИЯСИ**

БАРАКАЕВ ЛАЗИЗЖОН ОТАҚУЛОВИЧ

**ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ ЮРИТИШДА МАХСУС ИҚТИСОДИЙ
БИЛИМЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ
ВА АМАЛИЙ МУАММОЛАРИ**

12.00.09–Жиноят процесси. Криминалистика, тезкор-кидирув ҳуқуқ ва суд экспертизаси

**Юридик фанлар доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2025

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2024.1.DSc/Yu296 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация иши Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.proacademy.uz) ва “ZiyoNET” Ахборот-таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:

Астанов Истам Рустамович
юридик фанлар доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Суюнова Дилбар Жолдасбаевна
юридик фанлар доктори, профессор

Муминов Бекзод Абдувахобович
юридик фанлар доктори, профессор

Кучкаров Хайрулла Зикириллаевич
юридик фанлар доктори, доцент

Етакчи ташкилот:

Адлия вазирлиги ҳузуридаги
Х.Сулаймонова номидаги Республика
суд экспертизаси маркази

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2025 йил 17 декабрь куни соат 14:30 даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100190, Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани, Рихсий кўчаси, 9-уй. Тел./ факс: (71) 202-04-96; e-mail: info@proacademy.uz).

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (75-рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100190, Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани, Рихсий кўчаси, 9-уй. Тел./ факс: (71) 202-04-96; e-mail: info@proacademy.uz)

Диссертация автореферати 2025 йил 04 декабрь куни тарқатилди.
(2025 йил 04 декабрдаги 39-рақамли реестр баённомаси).

М.А.Аминжанова

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, юридик фанлар доктори, профессор

Ш.И.Шайзаков

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш котиби, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

В.Каримов

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги Илмий семинар раиси, юридик фанлар доктори, профессор

КИРИШ (фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунёда иқтисодий жиноятларга қарши курашиш долзарб масалалардан бирига айланиб бормоқда. Хусусан, Халқаро валюта фонди ҳисоботида кўра, жиноий фаолият натижасида йиллик дунё ЯИМнинг 2-5 фоизига қадар маблағ легаллаштирилмоқда¹. Financial Action Task Force (FATF) маълумотларига кўра, рақамли технологиялар билан боғлиқ молиявий жиноятлар сўнгги беш йилда 300 фоизга ошган². PwC Global Economic Crime Survey натижаларига кўра, дунё миқёсида иқтисодий жиноятлар натижасида етказилган зарар миқдори 2022 йилда 6,4 триллион АҚШ долларини ташкил этган³. Бундай шароитда жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан самарали фойдаланиш, иқтисодий экспертизаларнинг янги турларини жорий этиш, суд-экспертлик фаолиятини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Жаҳонда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, янги турдаги иқтисодий экспертизаларни ривожлантириш, рақамли иқтисодиёт шароитида суд-экспертлик фаолиятини такомиллаштириш, крипто-активлар билан боғлиқ жиноятларни тергов қилишда махсус иқтисодий билимларни қўллаш методологиясини ишлаб чиқиш, суд-экспертлик фаолиятида сунъий интеллект технологияларидан фойдаланиш бўйича илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бугунги кунда махсус иқтисодий билимларнинг процессуал шакллари такомиллаштириш, рақамли далилларни тўплаш ва текшириш усулларини стандартлаштириш, суд-иқтисодий экспертизаларининг янги турларини жорий этиш ҳамда уларни назарий-методологик жиҳатдан асослаш устувор вазифалардан бири ҳисобланади.

Республикамизда статистик маълумотларга кўра, 2024 йилнинг 12 ойи ва 2025 йилнинг 8 ойида судлар томонидан тергов органларининг жами 399 та жиноят ишлари бўйича 945 нафар шахслар реабилитация асосларига кўра оқланган. Судлар томонидан 2024 йилда иқтисодий тоифадаги 13 турдаги (ЖКнинг 165, 166, 167, 168, 169, 177, 179, 182, 184, 184¹, 185², 186, 192¹¹) жиноят ишларидан жами 93 таси бўйича реабилитация асосларига кўра оқлов ҳукми чиқарилган.⁴ Ушбу ҳукмлар чиқарилишига турли (процессуал) қонунбузилишлар билан бирга 19 ҳолатда (20 фоиз) ёки ҳар бештадан биттасида айнан тафтиш, 13 таси, яъни 14 фоизига иқтисодий ва бошқа турдаги экспертизалар ўтказишдаги қонун бузилиши ва хатолар сабаб бўлган. Шунингдек, 2018-2024 йилларда 3 та ваколатли органлар мутахассислари томонидан жами 27 011 та тафтиш ўтказилган бўлса, тафтишдаги бўшлиқлар,

¹ International Monetary Fund. (2023). "Anti-Money Laundering/Combating the Financing of Terrorism (AML/CFT)", IMF Factsheet.

² FATF. (2023). "International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation", FATF, Paris, France.

³ PwC. (2022). "Global Economic Crime and Fraud Survey 2022", PricewaterhouseCoopers.

⁴ Бош прокуратуранинг 2024 йилнинг 12 ойи ва 2025 йилнинг 8 ойи бўйича таҳлилий маълумотномаси.

хато ва камчиликлар сабабли 605 та қўшимча, 134 та қайта тафтиш ўтказилишига тўғри келган.¹ Жиноятларни тергов қилишдаги бундай ҳолатлар тафтиш далолатномаси ва иқтисодий турдаги экспертизалар хулосаларини суриштирувчи ва терговчилар томонидан баҳолашда қийинчиликка дуч келиниши, амалда бир масалани ҳал қилиш учун бир нечта экспертиза тадқиқот усуллари қўлланилиши, терговчиларнинг тафтиш ва иқтисодий экспертизалар ҳужжатларига уларни текширмасдан тўлиқ таяниши, жиноят ишлари юзасидан тафтиш ўтказиш бўйича услубиёт мавжуд эмаслиги, шу сабабли тафтиш органлари уни ўтказишда турлича ёндашаётганлиги, терговчиларнинг тафтиш ўтказишга оид нормаларни ва иқтисодий махсус билимлардан фойдаланиш усуллари яхши ўзлаштирмаганлиги ҳамда қонунчиликдаги бўшлиқ ва қарама-қаршиликлар сабабли юзага келмоқда.

2025 йилнинг 9 оyi давомида эса Х.Сулаймонова номидаги Республика суд экспертиза маркази томонидан ўтказилган 35 699 та экспертизаларнинг 549 таси ёки 1,6 фоизинигина суд-иқтисодий экспертизалар ташкил қилади. Ушбу турдаги экспертизаларнинг салмоқли қисми, яъни 66 фоизи прокуратура органлари, 11 фоизи иқтисодий судлар, 8 фоизи жиноят ишлари бўйича судлар, қолган 15 фоизи бошқа идоралар томонидан тайинланган бўлиб, экспертлар томонидан 800 дан ортиқ саволлар ҳал қилинган.² Бундан ташқари, бугунги кунда суд экспертизасининг жами 60 дан ортиқ тури мавжуд бўлсада, тергов органлари томонидан асосан 30 хил турдаги суд экспертиза имкониятларидан фойдаланилмоқда, холос. Мисол учун, прокуратура органларига тегишли ишлар бўйича аҳамиятли бўлган меҳнат иқтисодиёти суд экспертизаси, суд-режали-иқтисодиёт экспертизаси каби турлари фаолиятда деярли тайинланмаган. Мазкур камчиликлар ва ҳолатлар эса жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг назарий ва амалий жиҳатларини чуқур ўрганишни талаб қилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (2023), Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси (1994), Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ–60-сон Фармони (2022), “Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–3723-сон (2018), “Тадбиркорлик субъектлари фаолиятида текширувлар ўтказишни мувофиқлаштириш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–374-сон (2022) қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Назорат қилувчи органлар томонидан тадбиркорлик субъектлари фаолиятида давлат назоратини ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори (2022) ва ушбу соҳадаги бошқа қонунчилик ҳужжатларида назарда тутилган вазифалар ижросини таъминлашда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

¹ Бош прокуратуранинг 2018–2024 йиллар бўйича қиёсий таҳлилий маълумотномаси.

² Х.Сулаймонова номидаги Республика суд экспертизаси марказининг маълумотномаси.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг асосий устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот иши республика фан ва технологиялари ривожланишининг “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” номли устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи. Жиноят процессида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш масалалари бўйича илмий изланишлар етакчи хорижий илмий марказлар ва олий таълим муассасалари, жумладан Harvard Business School (АҚШ) иқтисодий жиноятларни тергов қилишда махсус билимлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, Yale Law School (АҚШ) суд-иқтисодий экспертизаларининг сифатини ошириш ва халқаро стандартларга мувофиқлаштириш, London School of Economics (Буюк Британия) замонавий технологиялар асосида содир этилаётган иқтисодий жиноятларни тергов қилишда махсус билимлардан фойдаланиш, Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law (Германия) суд экспертизаси фаолиятида сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш, University of Toronto Faculty of Law (Канада) суд иқтисодий экспертизалар натижаларини баҳолашнинг ўзига хос хусусиятлари, Саратов давлат ҳуқуқ академияси (Россия) иқтисодий жиноятларни тергов қилишда тафтиш ёки бошқа текширувлар имкониятларидан фойдаланишнинг ҳуқуқий ва криминалистик жиҳатлари мавзуларида тадқиқотлар олиб бормоқда.

Бундан ташқари, Ramaiah University (Ҳиндистон)да тафтишнинг фирибгарлик жиноятларини аниқлаш, ҳолатни текшириш ва уни олдини олишдаги таъсири,¹ Nnamdi Azikiwe University (Нигерия)да фирибгарлик жиноятлари юзасидан иқтисодий экспертиза ва назорат ўрнатиш,² Ekasakti University (Индонезия)да иқтисодий экспертиза ва тафтишнинг коррупциявий жиноятларни тергов қилишдаги ўрни,³ Institute of security studies (Кения)да уюшган жиноятчилик ва легаллаштириш жиноятларини тергов қилишда тафтишнинг ўрни масалалари илмий тадқиқ қилинган.

Рақамли иқтисодиёт шароитида янги турдаги иқтисодий жиноятларни аниқлаш ва тергов қилиш методологиясини янада такомиллаштириш, крипто-активлар билан боғлиқ жиноятларни тергов қилишнинг процессуал хусусиятлари, трансмиллий иқтисодий жиноятларни тергов қилишда халқаро ҳамкорликни кучайтириш каби масалалар ушбу тадқиқотларнинг асосий йўналишлари ҳисобланади.

Айниқса, замонавий технологиялар ёрдамида содир этилаётган иқтисодий жиноятларни тергов қилишда махсус билимлардан фойдаланиш,

¹https://www.researchgate.net/publication/351608167_A_Study_on_impact_of_Forensic_Audit_towards_Investigati_on_and_Prevention_of_Frauds

²https://www.researchgate.net/publication/391862116_forensic_auditing_and_fraud_control_a_study_of_economic_and_financial_crimes_commission

³ <https://dinastires.org/JAFM/article/view/275>

блокчейн технологиялари билан боғлиқ жиноятларни аниқлаш ва тергов қилиш методикасини такомиллаштириш, суд экспертизаси фаолиятида сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш, рақамли далилларни тўплаш ва текшириш усуллари стандартлаштириш масалалари долзарб аҳамият касб этмокда.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жиноят процессида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш масалалари миллий ҳуқуқшунос олимларимиздан Ғ.А.Абдумажидов, З.Ф.Иноғомжонова, Ф.М.Муҳитдинов, Д.М.Миразов, Б.А.Мўминов, И.Р.Астанов, Ш.Н.Хўжакулов, Ж.Рахмонов, Н.Д.Бабабеков, Ш.Я.Джумамуратов ва бошқаларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган. Хусусан, Ғ.А.Абдумажидов, З.Ф.Иноғомжонова, Ф.М.Муҳитдинов, Д.М.Миразовлар экспертиза ва тафтиш институтининг умумий жиҳатларини, И.Р.Астанов жиноят процессида махсус билимлардан фойдаланишнинг процессуал ва криминалистик жиҳатларини, Б.А.Мўминов судга қадар иш юритувида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишни такомиллаштириш масалаларини, Ш.Я.Джумамуратов давлат ва жамоат мулкани талон-торож қилиш ҳолатларини текшириш жараёнида ҳужжатли тафтиш ва суд бухгалтерия экспертизасини ташкил этиш ва ўтказишни, Ш.Н.Хўжакулов суд-иқтисодий экспертизасининг назарий-ҳуқуқий асосларини, Б.Х.Ражабов прокурор-криминалистнинг процессуал ва криминалистик жиҳатларини монографик тарзда тадқиқ этган.

МДХ мамлакатлари олимларидан В.М.Абросимова суд-иқтисодий экспертизаларни тайинлаш ва ўтказишнинг долзарб масалалари, Т.М.Арзуманян тергов ва суд жараёнларида бухгалтерия экспертизасини тайинлаш, С.Ю.Барышева суд-иқтисодий экспертиза, Е.Г.Белякова юридик шахсларнинг қасддан банкротлиги тўғрисидаги ишлар бўйича суд молиявий-иқтисодий экспертизасини ўтказишнинг долзарб масалалари, Э.Ф.Быкова жиноят процессида суд-иқтисодий экспертизани тайинлашдаги муаммолар ва ечимлар, В.В.Голубева суд-бухгалтерия экспертизасига қўйиладиган талаблар, А.А.Дрога иқтисодий жиноятларни тергов қилишнинг ҳозирги босқичида суд бухгалтерия экспертизасини ўтказишнинг долзарб масалалари, Е.С.Дубоносос суд бухгалтерия экспертизаси таснифи, С.Г.Еремин ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг талабига биноан жиноят ҳолатларини аниқлаш учун ҳужжатли тафтиш ва аудиторлик текширувларини ўтказишни ташкил этиш, Т.В.Зырянова бухгалтерия экспертизаси иқтисодий экспертизанинг муҳим тури сифатида, З.П.Климова жиноят аломатларини аниқлашга қаратилган текширув жараёнида тафтиш ўтказишни такомиллаштириш йўллари каби йўналишларда тадқиқот ишларини олиб борган.

Европа ва бошқа Ғарб мамлакатлари олимларидан R.A.Singleton, R.M.Herz, J.Wells, D.Marcus, G.Manning, L.Curtis, S.Pedneault каби тадқиқотчилар махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг назарий-ҳуқуқий ва амалий масалаларини тадқиқ этишган. Хусусан, R.A.Singleton ва R.M.Herz молиявий жиноятларни тергов қилишда суд-бухгалтерия

экспертизасининг роли, J.Wells иқтисодий жиноятларни аниқлашда махсус билимларни қўллаш методологияси, G.Manning ва L.Curtis рақамли иқтисодиёт шароитида иқтисодий экспертизаларнинг ўзига хос хусусиятлари, S.Pedneault эса молиявий фирибгарликларни тергов қилишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш масалаларини чуқур тадқиқ этган¹.

Аммо, юқорида илмий ишлари баён қилинган олимлар жиноят ишлари бўйича махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишни докторлик тадқиқоти (DSc) доирасида монографик тарзда ўрганмаган.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилаётган олий таълим муассасасининг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг илмий тадқиқот ишлари режасига мувофиқ, “Жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг назарий-хуқуқий ва амалий муаммолари” мавзусидаги устувор йўналишлар доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш бўйича миллий қонунчилик ва амалиёт самарадорлигини ошириш, уни такомиллаштириш юзасидан таклиф, тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

махсус иқтисодий билимлар тушунчаси ва ўзига хос хусусиятларини назарий жиҳатдан таҳлил этиш;

жиноят процессида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг тарихий ривожланишини ўрганиш;

махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг процессуал шакллари тадқиқ этиш;

иқтисодий экспертизаларнинг турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилиш;

иқтисодий экспертизаларни тайинлаш ва ўтказиш билан боғлиқ муаммоларни тадқиқ этиш;

иқтисодий экспертиза хулосасининг исботлаш жараёнидаги аҳамияти ва уни баҳолаш муаммоларини ўрганиш;

тафтиш тергов ҳаракатини тайинлаш билан боғлиқ муаммоларни таҳлил қилиш;

тафтиш тергов ҳаракатини ўтказиш билан боғлиқ муаммоларни тадқиқ этиш;

тафтиш тергов ҳаракати натижаларини қайд этиш ва баҳолаш муаммоларини таҳлил қилиш;

махсус иқтисодий билимларга оид халқаро стандартларни ўрганиш;

хорижий мамлакатлар қонунчилигида махсус иқтисодий билимлар билан боғлиқ нормаларни қиёсий жиҳатдан тадқиқ этиш;

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида махсус иқтисодий билимларга оид нормаларнинг ривожланиш истиқболларини ишлаб чиқиш.

¹ Ушбу муаллифларнинг илмий ишлари фойдаланилган адабиётлар рўйхатида келтирилган.

Тадқиқотнинг объекти жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммоларига оид ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар тизими ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предмети жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишни тартибга солувчи нормалар, суд-тергов амалиёти материаллари ҳамда жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишга оид хорижий давлатларнинг жиноят-процессуал қонунчилигидаги нормалардан иборат.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда индукция, дедукция, кузатув, қиёсий-ҳуқуқий, тарихий, мантиқий, статистик маълумотлар таҳлили, ижтимоий сўров, илмий манбаларни тадқиқ этиш каби усуллардан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагиларда намоён бўлади:

иқтисодий экспертизаларнинг республикамизда мавжуд бўлмаган турларини тадқиқ қилиш заруратидан келиб чиққан ҳолда янги экспертиза ва тадқиқот турларини жорий этиш, ушбу иқтисодий экспертиза-ларни ўтказишда сунъий интеллектдан фойдаланган ҳолда ҳуқуқбузарлик фактини аниқлаш, шунингдек, терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида иш бўйича тайинланган иқтисодий экспертизаларни “E-material”, “Elektron surishtiruv va dastlabki tergov” дастурий таъминотлари орқали “E-ekspertiza” ахборот тизимига юбориш орқали ўзаро электрон ахборот алмашинувини йўлга қўйиш, янги турдаги иқтисодий экспертиза турлари бўйича терговга қадар текширув ва дастлабки тергов органлари ходимларининг малакасини оширишга оид таклифлар асослантирилган;

Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокурорлари ҳамда уларга тенглаштирилган прокурорларга тафтиш муддатини узайтириш ваколатини бериш, тергов органларини замонавий криминалистик ускуналар билан жиҳозлаш, улар фаолиятига илғор ахборот технологияларини, шу жумладан, сунъий интеллектни жорий қилиш, суд экспертизасини онлайн тайинлаш ва юбориш ҳамда экспертиза хулосасини онлайн олиш тизимини жорий қилиш, тергов ҳаракатларига оид баённомалар ҳамда суд экспертизасини тайинлаш ҳақидаги қарорларни сунъий интеллект (овозни матнга ўгириш) технологиялари ёрдамида электрон расмийлаштириш лозимлиги асослантирилган;

тафтиш ўтказиш учун тайинланадиган шахслар сифатида кўрсатилган ваколатли органлар, уларнинг номланиши билан боғлиқ ўзгаришлар бўйича таклифлар, тергов ва суд ҳаракатларини юритиш ҳужжатлари ва маълумотлар билан бир қаторда электрон маълумотларни далил сифатида қабул қилиш ҳақидаги таклифлар асослантирилган;

тафтиш ҳужжатларини далил тури сифатида белгилаш, ҳимоячи, жабрланувчи ва унинг вакилини ҳам экспертиза тайинлаш ва ўтказишда гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи сингари алоҳида ҳуқуқларга эга бўлган шахслар қаторига киритиш, тафтиш муддатларини календарь кун эмас, балки иш куни билан белгилаш лозимлиги асослантирилган;

терговга қадар текширув, тергов ва суд муҳокамасини ўтказишда далилларни топиш, олиш ва мустаҳкамлаш жараёнига мутахассис чақирилиши, мутахассис зарур билим ва кўникмаларга эга бўлмаса иш юритишда иштирок этишдан воз кечиши, мутахассис терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки прокурор томонидан қонунда белгиланган тартибда огоҳлантирилган ҳолларда мажбуриятларини бузган тақдирда жиноий жавобгарликка тортилиши, мутахассиснинг ёзма фикри ва унга қўйилган талабларни белгилаш лозимлиги асослантирилган;

“E-tergov” дастурий таъминоти орқали мутахассисларни ишга жалб қилиш бўйича сўровлар юбориш ва жавобларини олиш, процессуал қарорларни (экспертиза, тафтиш ва бошқ.) электрон юбориш имкониятини яратиш, “E-tergov” дастурий таъминотидаги ҳодиса жойини кўздан кечириш баённомасининг мутахассис иштироки ва унинг жавобгарлиги қисмини шакллантириш лозимлиги асослантирилган;

тергов ҳаракатлари олиб борилаётганда мутахассис иштирокисиз олинган электрон маълумотларни номақбул далиллар деб топиш тўғрисидаги таклифлар асослантирилган;

Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментига тергов ваколатлари берилиши ва унга тааллуқли ишларни белгилаш зарурлиги асослантирилган;

жиноят ишларини тергов қилишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишга оид тергов амалиётини ва қонунчиликни такомиллаштириш, терговчи ва мутахассисларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тартибини белгиловчи концепция ишлаб чиқиш, тафтиш тайинлаш, ўтказиш, унинг натижаларини расмийлаштириш ва ҳал қилиш бўйича махсус Йўриқнома ҳамда солиқ органларининг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш тартибини белгиловчи Низом янги лойиҳаларини тайёрлаш лозимлиги асослантирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагиларда намоён бўлади:

“2025–2030 йилларга мўлжалланган Ўзбекистонда жиноят ишларини тергов қилишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш истиқболлари” номли Концепция ишлаб чиқилиб, унда тергов органларининг махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишда йўл қўяётган камчиликлари ва уларни бартараф этиш йўллари ҳамда соҳа истиқболи бўйича таклиф ва тавсиялар назарда тутилди;

тафтиш бўйича ягона амалиётни шакллантириш мақсадида “Жиноят иши юзасидан тафтиш тайинлаш, ўтказиш, унинг натижаларини расмийлаштириш ва ҳал қилиш бўйича Йўриқнома” лойиҳаси ишлаб чиқилди;

Бош прокуратура, ДХХ, ИИБ, Солиқ ва Божхона кўмиталарининг 2019 йил 13 июндаги қарори билан тасдиқланган “Солиқ органларининг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш тартиби тўғрисида”ги Низомнинг янги таҳрирдаги лойиҳаси ишлаб чиқилди;

тафтиш тайинлаш, ўтказиш ва натижаларни расмийлаштириш бўйича “E-taftish” дастурий таъминоти лойиҳаси ишлаб чиқилди;

суд-иқтисодий экспертиза хулосасини баҳолаш мезонлари ва тартибини такомиллаштиришга оид амалий тавсиялар ишлаб чиқилди;

махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш соҳасида ягона электрон реестр тизимини жорий этиш лозимлиги асослантириб берилди;

жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишда учрайдиган амалий муаммолар аниқланди ва уларни бартараф этиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилди;

иқтисодий экспертизаларни тайинлаш ва ўтказиш тартибини такомиллаштиришга қаратилган амалий тавсиялар ишлаб чиқилди;

тафтиш тергов ҳаракатини тайинлаш ва ўтказишнинг процессуал тартибини такомиллаштириш юзасидан амалий тавсиялар ишлаб чиқилди.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Тадқиқотда миллий ва хорижий мамлакатлар қонунчилиги ҳамда суд-тергов амалиёти, ижтимоий сўровлар, статистик маълумотлар, мингдан ортиқ жиноят ишлари ўрганилган. Тадқиқот доирасида шакллантирилган хулосалар апробациядан ўтган ҳамда миллий ва хорижий нашрларда эълон қилинган.

Тадқиқ этилаётган мавзу доирасида 300 дан ортиқ терговчи, прокурор, мутахассислар ҳамда ҳуқуқшунос олимлар ўртасида ижтимоий сўровлар ўтказилган. Тадқиқот иши юзасидан шакллантирилган натижалар ваколатли органлар томонидан ижобий баҳоланган ҳамда амалиётга жорий қилинган.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти махсус иқтисодий билимларга оид назарий концепцияларни такомиллаштиришга, суд-иқтисодий экспертизасининг янги турларини жорий этишга, махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг процессуал шакллари ривожлантиришга, рақамли иқтисодиёт шароитида иқтисодий экспертизаларнинг методологик асосларини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти тадқиқотда шакллантирилган хулосалар асосида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишни тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатларини такомиллаштиришда, суриштирув, тергов ва суд органлари фаолиятини самарадорлигини оширишда, олий юридик таълим муассасаларининг ўқув жараёнида, жиноятларни тергов қилиш методикасини ўқитишда, шунингдек, иқтисодий жиноятларни тергов қилиш соҳасида илмий тадқиқотлар олиб боришда фойдаланиш мумкинлигида намоён бўлади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишга оид тадқиқот натижалари қуйидагиларда ўз ифодасини топган:

иқтисодий экспертизаларнинг янги турларини жорий этиш ва улар бўйича суриштирув ва тергов органлари ходимларининг малакасини ошириш, экспертизаларни ўтказишда сунъий интеллектдан фойдаланиш, иқтисодий экспертизаларни “E-material”, “Elektron surishtiruv va dastlabki tergov” дастурий таъминотлари орқали “E-ekspertiza” ахборот тизимига юбориш тўғрисидаги таклифлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил

8 сентябрдаги “Суд-экспертлик фаолиятини янада такомиллаштириш ва соҳага замонавий технологияларни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–270-сонли қарорининг тегишлича 2, 4-бандлари “а”, “б” кичик бандлари, 8-банди “д” кичик бандини ҳамда ушбу қарор билан тасдиқланган Дастурнинг 21-бандини тайёрлашда инobatга олинган (Х.Сулаймонова номидаги Республика суд экспертиза марказининг 2025 йил 24 сентябрдаги 29/1-1341-сон далолатномаси). Мазкур таклиф янги турдаги иқтисодий экспертиза ва тадқиқот турларини ҳамда соҳага замонавий технологияларни жорий этишга хизмат қилади;

Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокурорлари ҳамда уларга тенглаштирилган прокурорларга тафтиш муддатини узайтириш ваколатини бериш, тергов органларини замонавий криминалистик ускуналар билан жиҳозлаш, улар фаолиятига илғор ахборот технологияларини, шу жумладан, сунъий интеллектни жорий қилиш, суд экспертизасини онлайн тайинлаш ва юбориш ҳамда экспертиза хулосасини онлайн олиш тизимини жорий қилиш, тергов ҳаракатларига оид баённомалар ҳамда суд экспертизасини тайинлаш ҳақидаги қарорларни сунъий интеллект (овозни матнга ўгириш) технологиялари ёрдамида электрон расмийлаштиришга оид таклифлардан Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тергов фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда тергов сифатини оширишга қаратилган кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони лойиҳасининг 1, 5 ва 10-бандларини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2025 йил 8 апрелдаги далолатномаси). Бу таклифлар тафтиш ўтказишда қонунийликни таъминлаш, тергов органларини замонавий технологиялар билан жиҳозлаш, видео қайд этиш тизимини жорий қилиш ва сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш орқали тергов ишларининг сифатини ва шаффофлигини оширишга хизмат қилади;

тафтиш ўтказиш учун тайинланадиган шахслар сифатида кўрсатилган ваколатли органлар, уларнинг номланиши билан боғлиқ ўзгаришлар бўйича таклифлар, тергов ва суд ҳаракатларини юритиш ҳужжатлари ва маълумотлар билан бир қаторда электрон маълумотларни далил сифатида қабул қилишга оид таклифлардан ЖПКнинг тегишлича 187³-моддаси, 87-моддаси биринчи қисми, 345-моддаси биринчи, иккинчи, бешинчи ва еттинчи қисмларига ўзгартириш ва кўшимчалар киритишда фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2025 йил 10 мартдаги далолатномаси). Бу таклифлар тергов органлари учун далилларни тўплаш жараёнини такомиллаштириш, электрон маълумотлардан фойдаланиш ва иқтисодий жиноятларга қарши курашиш бўйича ваколатларни аниқлаштириш орқали жиноятларни самарали очишга хизмат қилади;

тафтиш ҳужжатларини далил тури сифатида белгилаш, ҳимоячи, жабрланувчи ва унинг вакилини ҳам экспертиза тайинлаш ва ўтказишда гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи сингари алоҳида ҳуқуқларга эга бўлган шахслар қаторига киритиш, тафтиш муддатларини календарь кун эмас, балки иш куни билан белгилашга оид таклифлардан ЖПКнинг янги таҳрирдаги лойиҳасининг тегишлича 103-моддасининг иккинчи қисмини, 220-

моддасининг номи ва биринчи қисмини, 236-моддасини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2024 йил 18 ноябрдаги далолатномаси). Бу таклифлар тафтиш ҳужжатларини далил сифатида эътироф этиш, барча томонларнинг процессуал ҳуқуқларини кенгайтириш ва тафтиш муддатларини оптималлаштириш орқали жиноят процессининг самарадорлигини оширишга қаратилган;

терговга қадар текширув, тергов ва суд муҳокамасини ўтказишда далилларни топиш, олиш ва мустаҳкамлаш жараёнига мутахассис чақирилиши, мутахассис зарур билим ва кўникмаларга эга бўлмаса иш юритишда иштирок этишдан воз кечиши, мутахассис терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки прокурор томонидан қонунда белгиланган тартибда огоҳлантирилган ҳолларда мажбуриятларини бузган тақдирда жиноий жавобгарликка тортилиши, мутахассиснинг ёзма фикри ва унга қўйилган талабларни белгилашга оид таклифлар ЖПКнинг янги таҳрирдаги лойиҳасининг тегишлича 64-моддаси биринчи қисмини, бешинчи қисми олтинчи хатбошисини, еттинчи қисмини, 65-моддасини ишлаб чиқишда инобатга олинган (Бош прокуратуранинг 2024 йил 18 ноябрдаги далолатномаси). Ушбу таклифлар мутахассисларнинг терговга қадар текширув, тергов ва суд муҳокамасидаги иштирокини тартибга солиш, уларнинг ҳуқуқий мақомини аниқлаштириш ва жавобгарлигини белгилаш орқали одил судловнинг сифатини оширишга хизмат қилади;

“E-tergov” дастурий таъминоти орқали мутахассисларни ишга жалб қилиш бўйича сўровлар юбориш ва жавобларини олиш, процессуал қарорларни (экспертиза, тафтиш ва бошқ.) электрон юбориш имкониятини яратиш, “E-tergov” дастурий таъминотидаги ҳодиса жойини кўздан кечириш баённомасининг мутахассис иштироки ва унинг жавобгарлиги қисмини шакллантиришга оид таклифлардан прокуратура органларида “E-tergov” дастурий таъминотини яратиш ва амалиётга жорий этиш бўйича “Йўл харитаси”нинг 2, 3 ва 9-бандларини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2024 йил 7 октябрдаги далолатномаси). Бу таклифлар “E-tergov” дастурий таъминотини такомиллаштириш, уни бошқа ахборот тизимлари билан интеграциялаш, электрон ҳужжат алмашинувини жорий этиш ва тергов ходимларининг малакасини ошириш орқали тергов фаолиятининг самарадорлигини ва сифатини яхшилашга хизмат қилади;

тергов ҳаракатлари олиб борилаётганда мутахассис иштирокисиз олинган электрон маълумотларни номақбул далиллар деб топилишига оид таклифлардан Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 21 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига рақамли далиллар билан ишлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-1003-сон Қонунининг 1-моддаси 8-банди (ЖПКнинг 95¹-моддасига киритилган ўзгартириш ва қўшимча)ни ишлаб чиқишда фойдаланилган (Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳузуридаги Парламент тадқиқотлари институтининг 2025 йил 24 сентябрдаги 9/dn-192-сон далолатномаси). Мазкур таклиф далилларни олишда қонунийлик

ва адолат мезонларига риоя қилинишини таъминлашга ҳамда далиллар мақбулликка оид қонунчиликни замонавий шароитларга мувофиқлаштиришга хизмат қилади;

Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментига тергов ваколатлари берилиши ва унга тааллуқли ишларни белгилашга оид таклифларидан Ўзбекистон Республикасининг 2025 йил 25 февралдаги “Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш тизими такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-1038-сон Қонунининг 1-моддаси 1, 2, 5, 6-бандлари (ЖПКнинг 35, 187³, 345, 381²-моддаларига киритилган ўзгартиришлар)ни шакллантиришда фойдаланилган (Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳузуридаги Парламент тадқиқотлари институтининг 2025 йил 24 сентябрдаги 9/dn-192-сон далолатномаси). Ушбу таклиф иқтисодий жиноятларга қарши курашиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади;

тадқиқот ишида берилган таклифлардан “2025–2030 йилларга мўлжалланган Ўзбекистонда жиноят ишларини тергов қилишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш истиқболлари” номли Концепция, “Жиноят иши юзасидан тафтиш тайинлаш, ўтказиш, унинг натижаларини расмийлаштириш ва ҳал қилиш бўйича Йўриқнома” ҳамда “Солиқ органларининг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш тартиби тўғрисида”ги Низом лойиҳаларини ишлаб чиқишда бевосита фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2025 йил 27 октябрдаги 15/02-2-2025-сон далолатномаси). Бу таклифлар жиноят ишларини тергов қилишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишга оид қонунчилик ва амалиётни такомиллаштиришга хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 6 та (3 та халқаро, 3 та республика) илмий-амалий конференцияларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 23 та илмий иш, шу жумладан, 1 та монография, ОАК томонидан диссертациянинг асосий илмий натижаларини чоп этишга тавсия этилган журналларда 16 та илмий мақола, шундан 14 та миллий ва 2 та халқаро журналларда, конференцияларда 6 та, шундан 3 та миллий, 3 та хорижий мақола ва тезислар чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертациянинг тузилиши кириш, 12 та параграфдан иборат тўртта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Диссертациянинг ҳажми 260 бетни ташкил қилади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **кириш** (докторлик (DSc) диссертацияси аннотацияси) қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурати, тадқиқотнинг

республика фан ва технологиялари ривожланишининг асосий устувор йўналишларига мослиги, диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, диссертация мавзуининг диссертация бажарилаётган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети, усуллари, илмий янгилиги ва амалий натижаси, тадқиқот натижаларининг ишончлилиги, илмий ва амалий аҳамияти, жорий қилиниши, апробацияси, натижаларининг эълон қилинганлиги, диссертациянинг ҳажми ва тузилиши ёритилган.

Диссертациянинг **“Жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимларнинг юридик табиати ва тадрижий ривожланиши таҳлили”** деб номланган биринчи бобда махсус иқтисодий билимлар тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари, жиноят процессида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг тарихий ривожланиши, процессуал шакллари ва уларнинг ўзаро нисбати таҳлил қилинади.

Муаллиф миллий ва хорижий олимларнинг (Б.А.Мўминов, Ж.Ш.Рахмонов, Л.П.Климович, Л.Г.Шапиро, М.М.Виноградова, В.Н.Махов, А.А.Эйсман, Н.Бабабеков, А.А.Эксархопуло ва бошқалар) позицияларини ўрганиш асосида махсус иқтисодий билимлар тушунчасининг қуйидаги таърифини ишлаб чиққан: “Махсус иқтисодий билимлар – иқтисодиёт соҳасидаги умумий таълим ва амалий тажриба доирасидан ташқарига чиқадиган, махсус тайёргарлик ва касбий фаолият натижасида олинган, чекланган доирадаги шахсларга маълум бўлган, жиноят-процессуал қонунчиликда белгиланган тартибда жиноятларни аниқлаш, уларни тергов қилиш ва судда кўриб чиқиш жараёнида фойдаланиладиган бухгалтерия, молия, солиқ, банк ва бошқа иқтисодиёт соҳасидаги билимлар мажмуидир”.

Диссертант махсус иқтисодий билимларнинг бир қатор ўзига хос хусусиятларини ажратиб кўрсатган. Профессионаллик белгиси махсус иқтисодий билимларнинг касбий тайёргарлик ва амалий тажриба натижасида шаклланишида намоён бўлиши, илмийлик белгиси эса уларнинг замонавий иқтисодиёт фанининг сўнгги ютуқларига асосланишини аниқлаши асосланганлиги. Тизимлилик белгиси махсус иқтисодий билимларнинг тартибга солинган, ўзаро боғлиқ билимлар тизимидан иборат эканлигини кўрсатган.

Муаллиф махсус иқтисодий билимларнинг амалий йўналганлик, объективлик, доимий янгилиниш, ҳуқуқий тартибга солинганлик, комплекслилик ва мақсадли йўналганлик каби белгиларини ҳам батафсил таҳлил қилган.

Тадқиқотчи жиноят процессида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг тарихий ривожланишини таҳлил қилар экан, бу амалиётнинг қадимги даврлардан бошланганлигини асослаган. Қадимги Месопотамияда милоддан аввалги икки минг йилликда қабул қилинган Хаммурапи қонунларида савдогарлар ва уларнинг вакиллари ўртасидаги низоларни ҳал қилиш тартиби белгиланган бўлиб, бу жараёнда иқтисодий билимлардан

фойдаланилган. Қадимги Мисрда эса солиққа оид ҳуқуқбузарликларни олдини олиш мақсадида махсус котиблар фаолият юритган.

Қадимги Юнонистонда давлат молиясини бошқариш тизими анча мураккаблашиб, ҳар йили сайланадиган молия маъмурлари фаолияти устидан назорат олиб бориш учун махсус текширувчилар – логистлар тайинланган. Қадимги Рим империяси даврида эса махсус иқтисодий билимларни қўллашда милоддан аввалги 149 йилда қабул қилинган “Lex Calpurnia de repetundis” Қонуни муҳим аҳамиятга эга бўлган. Мазкур Қонун вилоят ҳокимларининг молиявий суиистеъмолликларини текшириш учун махсус суд комиссияларини тузишни назарда тутган.

Ўрта асрларда иқтисодий муносабатларнинг янада ривожланиши, савдо-сотиқнинг ўсиши натижасида иқтисодий жиноятларнинг янги турлари пайдо бўлган, Европада савдо гилдиялари ўз аъзолари ўртасидаги низоларни ҳал қилиш учун махсус судлар ташкил этишган. XIII-XIV асрларда Италияда икки ёклама бухгалтерия ҳисобининг ривожланиши, 1494 йилда Лука Пачолининг “Ҳисоб-китоблар ва ёзувлар ҳақида трактат” асари эълон қилиниши иқтисодий жиноятларни аниқлаш ва текширишда муҳим аҳамият касб этган.

Марказий Осиёда эса Амир Темур ва Темурийлар даврида солиққа оид ҳуқуқбузарликларга қарши кураш олиб борилган бўлиб, уларни аниқлашда солиқ ва молия соҳасида алоҳида билимларга эга бўлган шахсларнинг фикрларидан фойдаланилган. Темурийлар даврида молиявий ҳужжатларни текшириш ва таҳлил қилиш учун мустафийлар фаолият юритган.

XVIII-XIX асрларда Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликларида ҳам иқтисодий жиноятларга қарши курашиш ва уларни текшириш амалиёти мавжуд бўлган. Бухоро амирлигида молия вазири – девонбеги лавозими мавжуд бўлиб, у мамлакат ҳудудида содир этилган иқтисодий жиноятларни текшириш ва олдини олиш билан ҳам шуғулланган. Хива хонлигида эса бош вазир “меҳтар” бўлиб, у солиқ йиғувчилар фаолиятини назорат қилган ва молиявий ҳисоботларни текширган.

XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Ўрта Осиё Россия империяси таъсири остига тушгандан сўнг жиноят процессида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш амалиёти янги босқичга чиққан. 1864 йилги суд ислоҳоти натижасида Туркистон ўлкасида ҳам суд-экспертиза институти ривожлана бошланган. 1832 йилги “Жиноий ишлар бўйича далилларни тўплаш ва баҳолаш тўғрисида”ги Қонун Туркистон ўлкасида ҳам амал қилган ҳамда ундан иқтисодий жиноятларни текширишда махсус билимларга эга бўлган шахсларнинг иштирокини таъминлашда фойдаланилган. 1864 йилги суд ислоҳоти натижасида Туркистон ўлкасида янги суд тизими жорий этилди ҳамда суд-экспертиза институти ҳам ривожлана бошлади.

1922 йилдаги ЖПКда махсус билимлардан фойдаланиш институти кодекс даражасида тартибга солинди. 1940 йилларда СССРда суд-бухгалтерия экспертизаси расман жорий этилди. 1961 йилда ЖПКда экспертиза турлари, уни тайинлаш тартиби, экспертнинг мақоми белгиланди. 1994 йилда мустақил Ўзбекистон Республикаси ЖПК қабул қилинганлиги билан экспертиза

институтлари батафсил қонунчилик доирасида изоҳланди. 2010 йилда “Суд экспертизаси тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. 2016 йилда ЖПКга тафтиш институти янги боб сифатида киритилди.

Диссертант жиноят процессида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг процессуал шакллари таҳлил қилар экан, уларни икки гуруҳга ажратган. Биринчи гуруҳга асосий процессуал шакл сифатида суд-иқтисодий экспертизасини киритган. Иккинчи гуруҳга эса қўшимча процессуал шакллар сифатида мутахассис иштироки ва тергов ҳаракатларида иқтисодий билимлардан фойдаланишни киритган.

Муаллиф суд-иқтисодий экспертизасига қуйидагича таъриф берган: “Суд-иқтисодий экспертизаси – бу иқтисодий фаолият соҳасидаги махсус билимларга асосланган, суриштирувчи, терговчи ёки суд томонидан тайинланадиган ва эксперт томонидан ўтказиладиган тадқиқот бўлиб, унинг натижасида жиноят иши учун аҳамиятли бўлган янги фактик маълумотлар олинади ва расмий ҳулоса шаклида расмийлаштирилади”.

Тадқиқотчи суд-иқтисодий экспертизасининг асосий турлари сифатида суд-бухгалтерия экспертизаси, суд-молиявий экспертиза, суд-иқтисодий экспертиза ва суд-солиқ экспертизасини кўрсатган.

Мутахассис иштироки махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг иккинчи муҳим процессуал шакли сифатида таҳлил қилинар экан, муаллиф мутахассис – бу терговчи ёки судга тергов ҳаракатларини ўтказишда ёрдам бериш учун жалб этиладиган, муайян соҳада махсус билим ва кўникмаларга эга бўлган шахс эканлигини таъкидлаган.

Муаллиф мутахассис иштирокининг қуйидаги шакллари таҳлил қилган: тергов ҳаракатларида иштирок этиш; маслаҳатлар бериш; тушунтиришлар бериш; ҳужжатларни таҳлил қилишда ёрдам бериш.

Диссертант Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 17 январдаги “Суд-экспертлик фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори бу борада муҳим қадам бўлганини асослаган. Мазкур қарорда суд экспертизаси соҳасида халқаро стандартларни жорий этиш, суд экспертларининг малакасини ошириш, янги турдаги экспертизаларни жорий этиш каби муҳим вазифалар белгилаб берилган.

Статистик маълумотларга таянган ҳолда, тадқиқотчи Республикада 2024 йилда содир этилган жиноятлар сони жами 132 298 тани ташкил этганлиги, уларнинг 45,3 фоизи иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар эканлигини таъкидлаган. Бу эса махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг самарали механизмларини такомиллаштириш зарурлигини кўрсатган.

Муаллиф жиноят процессида махсус иқтисодий билимларнинг аҳамияти қуйидаги жиҳатларда намоён бўлишини асослаб берган: жиноятлар ва уларнинг изларини аниқлаш; далилларни тўплаш ва мустаҳкамлаш; тергов ҳаракатларини ўтказиш; экспертизани тайинлаш ва ўтказиш; жиноятларнинг содир этилиш механизминини аниқлаш; жиноятларнинг оқибатларини аниқлаш; профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқиш; суд қарорларини асослаш.

Диссертант махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш тартибини янада такомиллаштириш зарурлигини асослаган. Тадқиқотчи Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2024 йил 16 январь кундаги йиғилишда таъкидланган фикрларига таяниб, ҳозирда яширин иқтисодиёт ва иқтисодий жиноятчиликка қарши курашиш билан 14 та орган тарқоқ ҳолда шуғулланаётганлиги, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштирадиган яхлит иш тизими йўқлиги каби муаммоларни бартараф этиш зарурлигини кўрсатган.

Бундан ташқари, мутахассис фикрининг ҳуқуқий мақомини аниқлаштириш, янги турдаги экспертизаларни жорий этиш, терговчи ва судьяларнинг иқтисодий билимларини ошириш, экспертиза муассасаларининг моддий-техник базасини кучайтириш, малакали кадрлар тайёрлашни кўпайтириш бўйича таклифлар илгари сурилган.

Диссертациянинг **“Жиноят ишларини юритишда иқтисодий экспертизалар ва уларни ўтказиш билан боғлиқ муаммолар”** деб номланган иккинчи бобида иқтисодий экспертизаларнинг турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари, иқтисодий экспертизаларни ўтказиш билан боғлиқ муаммолар таҳлили ҳамда иқтисодий экспертиза хулосасининг исботлаш жараёнидаги аҳамияти ва уни баҳолаш муаммолари таҳлил қилинган.

Муаллиф миллий ва хорижий олимларнинг (В.А.Тимченко, В.А.Юматов, С.В.Козменкова, Н.Г.Гаджиев, Р.Туримбетов, М.Каландарова, Н.Қурбонов ва бошқалар) позицияларини ўрганиш асосида иқтисодий экспертизаларнинг турлари бўйича турли таснифларни таҳлил қилиб, асосий турлар сифатида суд-бухгалтерия, суд-молиявий-иқтисодий, суд-солиқ, суд-молиявий-кредит ва суд-молиявий-таҳлилий экспертизаларни ажратиб кўрсатган. Ҳар бир экспертиза тури ўзининг алоҳида предмети, объектлари ва методларига эга эканлиги асослаб берган.

Диссертант суд-бухгалтерия экспертизасининг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилиб, унинг энг кўп қўлланиладиган иқтисодий экспертиза тури эканлигини қайд этган.

Молиявий-иқтисодий экспертизанинг ўзига хос хусусиятлари эса корхонанинг молиявий фаолиятини комплекс таҳлил қилишга қаратилганлиги, молиявий таҳлил усуллари ва моделларидан кенг фойдаланилиши, эксперт-иқтисодчидан молия, бухгалтерия ҳисоби ва иқтисодий таҳлил соҳасида чуқур билимлар талаб этилиши, кўпинча бухгалтерия экспертизаси билан биргаликда ўтказилиши асослаб берилган.

Диссертант солиқ экспертизасининг асосий вазифалари сифатида солиқ ҳисоботларининг тўғрилигини текшириш, солиқ базасининг тўғри аниқланганлигини баҳолаш, солиқ имтиёзларининг асосли қўлланилганлигини текшириш, солиқларнинг тўғри ҳисобланганлиги ва ўз вақтида тўланганлигини аниқлаш, солиқ қонунчилиги бузилишларини аниқлаш кабиларни кўрсатиб ўтади.

Молиявий-кредит экспертизаси эса асосан кредит шартномаларининг қонунийлигини текшириш, кредитни қайтариш имкониятларини баҳолаш,

кредит маблағларидан мақсадли фойдаланишни, кредит операциялари билан боғлиқ фирибгарликларни аниқлаш каби масалаларни ўрганиши қайд этилган.

Молиявий-таҳлилий экспертизанинг ўзига хос хусусиятлари сифатида корхонанинг молиявий ҳолатини чуқур таҳлил қилишга қаратилганлиги, молиявий таҳлилнинг турли усуллари ва моделларидан фойдаланиши, молиявий таҳлил ва прогнозлаш соҳасида чуқур билимлар талаб этиши, кўпинча бухгалтерия ва молиявий-иқтисодий экспертизалар билан биргаликда ўтказилиши келтирилган.

Диссертант иқтисодий экспертизаларни тайинлаш ва ўтказиш билан боғлиқ муаммоларни чуқур таҳлил қилган. Биринчи навбатда, иқтисодий экспертизаларнинг ягона таснифи мавжуд эмаслиги муаммосига эътибор қаратилган. Бу ҳолат амалиётда жиддий қийинчиликларни юзага келтириши, суриштирув ва дастлабки тергов органлари ҳамда судлар томонидан жиноят ишлари бўйича иқтисодий экспертизанинг қайси турини тайинлаш борасида тушунмовчиликлар юзага келиши асослаб берилган.

Экспертларнинг етарли тажриба ва кўникмаларга эга эмаслиги муаммоси ҳам батафсил ўрганилган. Тадқиқотчи бу муаммога иқтисодий соҳанинг ниҳоятда кенг эканлиги, бу ҳолат экспертларнинг иқтисодий соҳани тартибга солувчи қонунчилик нормаларини етарли даражада билмаслиги, молиявий операциялар ва уларнинг оқибатлари тўғрисида тўлиқ маълумотга эга эмаслиги сабаб бўлаётганлигини таъкидлаган.

Экспертиза ўтказиш учун зарур бўлган ҳужжатлар ва материалларнинг етарли даражада тақдим этилмаслиги ёки яроқсиз ҳолда тақдим этилиши муаммоси алоҳида ўрганилган. Муаллиф бу муаммонинг асосий сабабларидан бири терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судьянинг иқтисодиёт соҳасида етарли билимга эга эмаслиги эканлигини қайд этган. Тадқиқот давомида ўтказилган сўровномада иштирок этган 307 нафар респондентларнинг 94,8 фоизи терговчи ва судьяларнинг иқтисодий билимларини ошириш бўйича махсус ўқув курсларини ташкил этиш лозимлиги таъкидланган.

Диссертант иқтисодий экспертизаларни ўтказиш методикаларининг етарли даражада ишлаб чиқилмаганлиги муаммосини ҳам чуқур таҳлил қилган.

Муаллиф иқтисодий экспертиза хулосасининг исботлаш жараёнидаги аҳамияти ва уни баҳолаш муаммоларига алоҳида эътибор қаратган. Иқтисодий экспертиза хулосаси процессуал ҳужжат сифатида иқтисодий жиноятлар бўйича далил бўлиб, уни баҳолашда процессуал нормаларга мувофиқлиги, хулосанинг холислиги ва тўлиқлиги, илмий асосланганлиги каби мезонлар инобатга олиниши лозимлигини асослаб берган.

Тадқиқотчи иқтисодий экспертиза хулосасини баҳолаш жараёни мураккаб ва кўп қиррали бўлиб, у терговчи ёки судьядан нафақат юридик, балки чуқур иқтисодий билимларга ҳам эга бўлишни талаб этишини таъкидлаган. Амалиётда терговчи ёки судьянинг иқтисодий билимлари етарли

бўлмаслиги туфайли хулосанинг илмий асосланганлигини тўлиқ баҳолаш имконияти чекланиши муаммоси мавжудлигини қайд этган.

Диссертант иқтисодий экспертиза хулосаларини баҳолашда уларнинг тушунарлилиги ва етарлилиги масалаларига алоҳида эътибор қаратиш лозимлигини асослайди. Экспертлар имкон қадар оддий ва тушунарли тилда ўз хулосаларини баён этишлари, шу билан бирга хулоса етарли даражада тўлиқ бўлиши ва барча муҳим жиҳатларни қамраб олиши кераклиги, зарур ҳолларда қўшимча ёки қайта экспертиза тайинлаш масаласи кўриб чиқилиши лозимлиги қайд этилган.

Муаллиф юқорида санаб ўтилган муаммоларни ҳал қилиш учун қуйидаги таклиф ва тавсияларни илгари сурган: иқтисодий экспертизаларнинг барча турларини қамраб олувчи ягона таснифни ишлаб чиқиш ва уни қонунчиликда мустақкамлаб қўйиш, ёш мутахассислар учун мажбурий вебинарлар ва курслар ташкил этиш, терговчи ва суриштирувчиларнинг иқтисодий билимларини ошириш бўйича махсус ўқув курсларини ташкил этиш, иқтисодий экспертизаларнинг барча турлари бўйича батафсил услубий қўлланмалар ишлаб чиқиш зарурлигини асослаб берган.

Диссертациянинг учинчи боби **“Жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимларнинг бошқа шакллари”** деб номланиб, жиноят процессида тафтиш тергов ҳаракатининг юридик табиатини, унинг ташкил этилиши ва ўтказилиши билан боғлиқ муаммоларни чуқур таҳлил қилишга бағишланган.

Муаллиф тафтиш тергов ҳаракатини тайинлаш билан боғлиқ муаммоларни ўрганиб, уларни бартараф этишнинг қонуний асосларини тадқиқ этган. Тафтиш тергов ҳаракатини тайинлаш жараёнининг асосий жиҳатларини яъни тафтишни тайинлашнинг процессуал асосларини таҳлил қилган.

Муаллиф тафтиш тайинлаш тўғрисидаги қарорнинг тузилиши ва унга тафтиш ўтказиладиган субъектнинг тўлиқ номи, текширув даври, ўрганилиши лозим бўлган масалалар доираси, тафтиш ўтказувчи органнинг номи каби элементларнинг киритилиши зарурлигини асослаган.

Тадқиқотда тафтиш тайинлашнинг амалдаги тартибида тафтиш муддатини узайтириш механизмида қонунчиликда бўшлиқлар мавжудлиги, тафтиш ўтказувчи органларнинг ваколатлари доирасидаги номувофикликлар ва бошқа ташкилий-ҳуқуқий камчиликлар каби бир қатор муаммолар мавжудлиги қайд этилган.

Тадқиқотда тафтиш ўтказишнинг муддатлари ва уларни узайтириш масалалари алоҳида ўрганилган. Муаллиф амалдаги қонунчиликда 30 календарь кун деб белгиланган тафтиш муддатини 30 иш куни этиб белгилашни таклиф қилган.

Диссертант тафтиш ўтказишнинг процессуал жиҳатларига алоҳида эътибор қаратган. Хусусан, тафтиш ўтказувчи шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, уларга қўйиладиган талаблар батафсил ўрганилган. Тадбиркорлик субъектлари тафтиш жараёнида юридик хизмат вакиллари ва

адвокатнинг иштирокини таъминлаш, бунинг имконияти бўлмаганда ушбу жараёнларни видеоёзув билан мустаҳкамлаш зарурлиги таклиф қилинган.

Тадқиқотда тафтиш ўтказишнинг психологик ва ташкилий жиҳатлари ҳам кўриб чиқилган. Терговчи ва тафтишчи ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг аҳамияти алоҳида қайд этилган. Муаллиф уларнинг ҳамкорлигининг самарадорлиги жиноятларни тергов қилишнинг сифатига бевосита таъсир этишини асослаган.

Бундан ташқари, тадқиқотда тафтиш тергов ҳаракати натижаларини қайд этиш ва баҳолаш муаммолари масаласига алоҳида ёндошилган. Муаллиф тафтиш натижаларини баҳолашнинг процессуал ва методологик жиҳатларини чуқур таҳлил қилган.

Диссертацияда тафтиш натижаларини баҳолаш жараёнининг икки асосий босқичи таклиф қилинган: биринчи босқичда тафтиш натижаларининг ўзини таҳлил қилиш, иккинчи босқичда эса уларнинг жиноят иши материалларидаги бошқа далиллар билан мувофиқлигини текшириш назарда тутилган.

Тадқиқотда тафтиш натижаларини баҳолашда диққатга олинishi лозим бўлган бир қатор муҳим мезонлар кўрсатиб ўтилган. Жумладан, тафтишнинг қонуний асосларга риоя қилинган ҳолда ўтказилганлиги, текширилаётган субъект раҳбарининг ҳуқуқлари таъминланганлиги, тафтиш ўтказиш муддатларига риоя қилинганлиги, далолатномада зарур ҳолатларнинг тўлиқ акс этирилганлиги каби жиҳатлар таҳлил қилинган.

Муаллиф тафтиш натижаларини баҳолашда терговчи, прокурор ва суд томонидан алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлган масалаларни батафсил ёритган. Хусусан, тафтиш хулосаларининг ишончлилиги, уларнинг жиноят иши материалларига мослиги, қонунбузилишлар ҳолатларининг ҳужжатлар билан тасдиқланганлиги каби жиҳатларни алоҳида таъкидлаган.

Диссертацияда тафтиш далолатномасининг расмийлаштирилиши ва унинг далил сифатида қабул қилиниши масалалари ҳам кенг ёритилган. Муаллиф тафтиш натижаларини баҳолашда процессуал қоидаларга қатъий риоя қилиш зарурлигини асослаган. Жумладан, тафтиш далолатномасига қўшимча ҳужжатлар, баённомалар ва бошқа исботловчи материаллар қўшиб қўйилиши лозимлиги таъкидланган.

Тадқиқотнинг энг муҳим жиҳатларидан бири сифатида тафтиш натижаларининг далил сифатида эътироф этилиши эканлиги белгиланган. Муаллиф тафтиш материалларининг далил сифатидаги аҳамиятини чуқур таҳлил қилиб, уларнинг қонуний ва процессуал жиҳатдан баҳоланиши механизмларини тадқиқ этган.

Муаллиф тафтиш натижаларини баҳолашнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўзаро уйғунлаштириб, бу соҳадаги қонунчилик ва амалиёт такомиллаштирилишининг аниқ йўналишларини белгилаб берган. Тадқиқотда тафтиш тергов ҳаракатини такомиллаштириш бўйича бир қатор муҳим таклифлар ишлаб чиқилган.

Жумладан, диссертацияда тафтиш қарори устидан шикоят қилиш, тафтиш тайинлаш ва ўтказиш шарт бўлган ҳолатлар, комиссия ва

комплекс тафтиш ўтказиш тартибини жорий этиш, тафтиш жараёнида аудитор хулосаларининг инобатга олиниши каби тартибларни ЖПКга киритиш таклиф қилинган.

Диссертациянинг **“Махсус иқтисодий билимларга оид қонун нормаларини такомиллаштириш масалалари: халқаро стандартлар ва хориж тажрибаси”** деб номланган тўртинчи бобида махсус иқтисодий билимларга оид халқаро стандартлар таҳлили, хорижий мамлакатлар қонунчилигида махсус иқтисодий билимлар билан боғлиқ нормалар таҳлили ва Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида махсус иқтисодий билимларга оид нормаларни ривожлантириш истиқболлари масалалари тадқиқ этилган.

Таҳлиллар натижасида халқаро майдонда иқтисодий жиноятларнинг тобора мураккаблашиб бораётганлиги, уларнинг янги шакллари пайдо бўлаётганлиги ва трансмилий характер касб этаётганлиги кузатилаётганлиги изоҳланган. Бу соҳадаги асосий халқаро стандартлар сифатида БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси, ФАТФ тавсиялари ва Европа Иттифоқининг 2015/849-сонли Директиваси, Базель қўмитаси стандартлари ҳисобланиши асослантилган.

Жаҳон амалиётида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг уч моделини ажратиб кўрсатган, яъни: эркин бозор модели (АҚШ ва Буюк Британия), давлат назорати модели (Япония ва Россия) ва аралаш модель (Сингапур ва Жанубий Корея). Кripto-активлар, NFT каби рақамли активлар билан боғлиқ жиноятларнинг кўпайиши янги турдаги экспертизаларнинг пайдо бўлишига олиб келаётганлиги таҳлил қилинган. Бу борада Жанубий Корея ва Сингапур тажрибаси айниқса қимматли эканлиги баён қилинган.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида махсус иқтисодий билимларга оид нормаларни ривожлантириш бўйича бир қатор таклифлар илгари сурилган. Хусусан, ЖПКни “Мутахассиснинг ёзма фикри” деган 70¹-модда билан тўлдириш ва уни далил турларидан бири сифатида эътироф этиш лозимлиги асослаб берилган. Мутахассис иштирокини терговга қадар текширув босқичига киритиш, тафтиш муддатларини оптималлаштириш, тафтиш ҳужжатларини далил турига киритиш, экспертиза тайинлашда жиноят процесси иштирокчилари ҳуқуқларини кенгайтириш таклиф этилган.

Шунингдек, “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонунга махсус иқтисодий билимлар билан боғлиқ алоҳида боб киритиш, малакали кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, халқаро стандартларга мос келувчи сертификатлаштириш тизимини яратиш, доимий аттестация механизминини жорий этиш, махсус электрон реестр тизимини жорий этиш каби таклифлар илгари сурилган.

Бундан ташқари, муаллиф тергов ва суд органлари ходимларининг иқтисодий билимларини ошириш бўйича махсус ўқув курсларини ташкил этиш, иқтисодий экспертизалар методологиясини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш ва замонавий технологиялардан фойдаланишни кенгайтириш ҳамда хорижий экспертиза муассасалари билан ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш зарурлигини таъкидлаган.

Тадқиқотчи замонавий шароитда крипто-активлар, NFT каби рақамли активлар билан боғлиқ жиноятларнинг кўпайиши янги турдаги экспертизаларни талаб этмоқда, деган хулосага келган. Бу борада Жанубий Корея ва Сингапурнинг ихтисослашган экспертлар тайёрлаш ва замонавий технологиялардан фойдаланиш бўйича тажрибаларига алоҳида эътибор қаратган.

Муаллиф Ўзбекистон қонунчилигини такомиллаштириш юзасидан бир қатор таклифларни илгари сурган. Хусусан, мутахассис фикрига процессуал тус бериш, уни далил сифатида эътироф этиш, мутахассис иштирокини кенгайтириш, тафтиш муддатларини оптималлаштириш, тафтиш ҳужжатларини далил турига киритиш, экспертизада тарафлар ҳуқуқларини кенгайтириш каби ўзгартишларни таклиф этган.

Бундан ташқари, муаллиф махсус иқтисодий билимлар борасида мутахассислар тайёрлаш ва уларнинг малакасини баҳолашнинг халқаро стандартларга мос тизимини яратиш, махсус электрон реестр тизимини жорий этиш, тергов ва суд ходимларининг иқтисодий билимларини ошириш, экспертизалар методологиясини такомиллаштириш ҳамда халқаро ҳамкорликни кенгайтириш таклифларини берган.

Муаллиф Ўзбекистон қонунчилигини такомиллаштириш борасида мутахассис фикрига процессуал мақом бериш, мутахассиснинг иш кўриш жараёнидаги иштирокини кенгайтириш, тафтиш муддатлари ва тартибини оптималлаштириш, тафтиш ҳужжатларини далил сифатида эътироф этиш, экспертиза тайинлашда тарафларнинг ҳуқуқларини кенгайтириш каби амалий таклифларни илгари сурган.

Бундан ташқари, халқаро стандартларга мос равишда мутахассислар тайёрлаш ва уларнинг малакасини баҳолаш тизимини такомиллаштириш, ягона электрон реестр тизимини жорий этиш, тергов ва суд ходимлари учун иқтисодий ўқув курсларини ташкил этиш, иқтисодий экспертизалар методологиясини янгилаш ҳамда хорижий муассасалар билан ҳамкорликни кенгайтириш таклиф қилинган.

Х У Л О С А

“Жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммолари” мавзусидаги диссертация бўйича олиб борилган тадқиқот натижасида назарий ва илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган қуйидаги хулосаларга келинди:

I. Илмий-назарий хулосалар:

1. Илмий-тадқиқот ишларида махсус иқтисодий билим тушунчасига нисбатан турли хил фикрлар билдирилганлигидан келиб чиқиб, ушбу тушунчага нисбатан қуйидаги муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди:

“Махсус иқтисодий билимлар – бу иқтисодиёт соҳасидаги умумий таълим ва амалий тажриба доирасидан ташқарига чиқадиган, махсус тайёргарлик ва

касбий фаолият натижасида олинган, чекланган доирадаги шахсларга маълум бўлган, жиноят-процессуал қонунчиликда белгиланган тартибда жиноятларни аниқлаш, уларни тергов қилиш ва судда кўриб чиқиш жараёнида фойдаланиладиган бухгалтерия, молия, солиқ, банк ва бошқа иқтисодиёт соҳасидаги билимлар мажмуи”.

2. Махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш – экспертнинг иқтисодий турдаги экспертизалардаги тадқиқоти ҳамда мутахассиснинг фикри, тергов ҳаракатларини ўтказишдаги маслаҳати ёки техник ёрдамини ўзида акс эттирувчи билимларидан фойдаланиш.

3. Махсус иқтисодий билимлар фойдаланишда қўлланиладиган тадқиқоти усули – муайян кетма-кетликда танлаб қўлланиладиган иқтисодий турдаги экспертиза, тафтиш мақсадига эришиш йўлидаги тегишли тизимлаштирилган, пухта ишлаб чиқилган, тан олинган йўл-йўриқлар (ҳаракатлар) тизими”.

4. Илмий тадқиқот ишларини ўрганиш натижасида мутахассиснинг ёзма фикрига нисбатан қуйидаги муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди:

“Мутахассиснинг ёзма фикри - тарафлар ёхуд ҳимоячи томонидан қўйилган саволларга иш учун аҳамиятли бўлган ҳолатларни ўрганиш натижаси ва хулосасини ўз ичига олган, белгиланган тартибда расмийлаштирилган расмий ҳужжатдир”.

5. Махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг процессуал ва но процессуал шакллари мавжуд бўлиб:

процессуал шаклларига – экспертиза, тафтиш, экспертни ва мутахассиснинг кўрсатув бериши;

но процессуал шаклларига – мутахассиснинг фикрида намоён бўладиган маслаҳати, унинг тергов ҳаракатларга техник ёрдами киради.

6. Жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимларнинг аҳамияти қуйидагиларда, яъни:

а) жиноятлар ва уларнинг изларини аниқлаш;

б) далилларни тўплаш ва мустаҳкамлаш;

в) иқтисодий, яъни молия, солиқ, банк соҳасидаги ҳолатларни аниқлашга қаратилган тергов ҳаракатларини ўтказиш;

г) экспертиза, тафтиш тайинлаш ва ўтказиш;

д) жиноятларнинг содир этилиш механизминини аниқлаш;

е) жиноятларнинг оқибатларини аниқлаш;

ф) профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқишда намоён бўлади.

7. Таҳлил натижалари юзасидан махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишга бўлган эҳтиёжнинг ортиб бориши қуйидаги омилларга боғлиқ:

рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши натижасида анъанавий молиявий жиноятлар янги шаклларда намоён бўлаётганлиги;

молия бозорларининг глобаллашуви ва янги молиявий инструментларнинг пайдо бўлиши оқибатида иқтисодий жиноятларнинг янада мураккаблашувига олиб келаётганлиги;

крипто-активлар ва блокчейн технологияларининг ривожланиши билан

боғлиқ янги турдаги жиноятлар пайдо бўлаётганлиги.

8. Терговга қадар текширув органининг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ва прокурор томонидан иқтисодий экспертиза хулосасини баҳолашда эътибор қаратилиши лозим бўлган асосий мезонлар рўйхати шакллантирилди:

а) ўрганилаётган объектнинг ишга алоқадорлиги;

б) далилнинг мақбуллиги;

в) далилнинг ишончлилиги;

г) тадқиқот иши учун юборилган маълумотларнинг тўлиқлиги;

д) тадқиқот учун қўлланилаётган услубиётнинг илмий асосланганлиги;

е) ҳолатни объектив ўрганилганлиги;

ё) хулоса, далолатномадаги маълумотларнинг аниқлиги ва тушунарлилиги.

9. Ўзга идоравий текширув тушунчасига нисбатан қуйидаги муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди:

“Ўзга идоравий текширув – жиноят иши қўзғатилишига асос бўладиган, иқтисодий махсус билимлардан фойдаланиб корхона, муассаса, ташкилотларнинг солиқ, молия, банк ва бошқа ҳужжатлар асосида қонуний фаолиятини ўзи ёки махсус ваколатли органлар томонидан ўрганилишидир”.

II. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигини такомиллаштиришга оид таклифлар:

10. Махсус иқтисодий билимларни қўллаш орқали олинган натижалардан фойдаланишнинг қонунчиликдаги ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлаш мақсадида ЖПК 81-моддасининг иккинчи қисмидаги далил турлари рўйхатига мутахассис фикри ва далолатномасини ҳам киритиш лозим.

11. Жиноят ишлари юзасидан бериладиган мутахассис фикрини ҳам жиноят-процессуал қонунчиликда мустаҳкамлаш лозим. Шунга кўра, ЖПКни “**Мутахассиснинг ёзма фикри**” деган **70¹-модда** билан тўлдириш ҳамда уни қуйидаги тахрирда баён этиш мақсадга мувофиқ:

“70¹-модда. Мутахассиснинг ёзма фикри

Ушбу Кодексда белгиланган тартибда расмийлаштирилган, терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд ёхуд тарафлар томонидан қўйилган саволларга ўрганиш натижасини ва хулосасини ўз ичига олган расмий ҳужжат мутахассиснинг ёзма фикри ҳисобланади.

Мутахассис ёзма фикрини зарур ўрганиш ва тадқиқотлар ўтказганидан сўнг тузади ва ўз имзоси билан тасдиқлайди.

Мутахассис фикрига асос бўлган тадқиқот, ўрганишга оид ҳужжатлар ва бошқа материаллар ёзма фикрга илова қилинади. Мутахассиснинг ёзма фикрига қўйилган талаблар, уни расмийлаштириш қоидалари қонунчилик ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.”

12. Тафтиш ўтказишда қонунийликни таъминлаш кафолатларини янада

мустаҳкамлаш мақсадида ЖПКнинг 91-моддасида белгиланган видеоёзув орқали қайд этилиши шарт бўлган процессуал ҳаракатлар рўйхатига “юридик хизмат вакилининг ва (ёки) адвокатнинг иштирокисиз бошланган тафтиш”ни ҳам киритиш мақсадга мувофиқ.

13. Терговга қадар текширув ҳам алоҳида институт бўлганлиги ва мазкур босқичда ҳам тергов ҳаракатлари ўтказилиши мумкинлиги сабабли, ушбу босқичда ҳам мутахассис иштирокидан фойдаланишга оид нормани ЖПКнинг 69 ва 70-моддаларига киритиш мақсадга мувофиқ.

14. Электрон хотирада турган маълумотларни олиш вақтида мутахассис иштироки мажбурий бўлганлиги сабабли, ЖПК 69-моддасининг биринчи қисмига **терговга қадар текширув** ва **далилларни олиш билан боғлиқ** бўлган тегишли кўшимчани ҳам киритиш ва уни қуйидаги таҳрирда баён этиш мақсадга мувофиқ.

“Терговга қадар текширув, тергов ва суд муҳокамасини ўтказишда далилларни топиш, олиш ва мустаҳкамлашда терговга қадар текширув органи мансабдор шахсига, суриштирувчига, терговчига, прокурорга ва судга ёрдам бериш учун мутахассис чақирилади”.

15. Ишни судга қадар юритиш ва суд босқичларида мутахассиснинг процессуал мақомини аниқлаштириш, унинг фикрига процессуал тус берилганлик ҳолатидан келиб чиқиб, ЖПК 70-моддасига жиноят процессида мутахассиснинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига аниқлик киритишга қаратилган қуйидаги ўзгартириш ва қўшимчаларни киритиш мақсадга мувофиқ:

– зарур билим ва кўникмаларга эга бўлмаса, иш юритишда иштирок этишдан воз кечиш;

– терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки прокурор томонидан қонунда белгиланган тартибда огоҳлантирилган ҳолларда жиноят иши бўйича унга маълум бўлган ҳолатларни ошкор қилганлиги;

– узрли сабабларсиз ёзма фикрини беришни рад этганлиги ёки бу ишдан бўйин товлаганлиги;

– била туриб нотўғри ёзма фикрини берганлиги учун жиноий жавобгарликка тортилади.

Мазкур ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг белгиланишидан келиб чиқиб, ЖКнинг 238-240-моддаларига ҳам тегишли ўзгартириш киритиш лозим.

16. Ишда мутахассис иштирокига оид нормалар такомиллаштирилиши муносабати билан тегишли тартибда гумон қилинувчининг, айбланувчининг, ҳимоячининг, жабрланувчининг ҳуқуқлари қаторига (ЖПКнинг 46, 48, 53 ва 55-моддаларига) “ўзи танлаган ва иштирокини таъминлаган мутахассисни терговда ёхуд судда сўроқ қилиниши ва унинг сўроғида иштирок этиш”ни талаб қилиш ҳуқуқини бериш мақсадга мувофиқ.

17. Амалиётда солиқ аудити натижалари асосида қўзғатилган жиноят ишлари доирасида айни шу масалада такроран тафтиш ўтказилиши ҳақли эътирозларга сабаб бўлаётганлиги ҳамда тадбиркорлик фаолиятига нисбатан салбий таъсирларни юзага келтираётганлиги сабабли, ЖПКнинг

187¹-моддасини қуйидаги мазмундаги тўртинчи қисм билан тўлдириш таклиф этилади:

“Солиқ органлари томонидан ўтказилган аудит натижалари асосида жиноят иши қўзғатилган тақдирда, шу ҳолат бўйича такрорий тафтиш тайинланишига йўл қўйилмайди. Такрорий тафтиш фақат янги ҳолатлар ёки ушбу Кодекснинг 187⁹-моддасида кўрсатилган қайта тафтиш асослари мавжуд бўлганида ўтказилиши мумкин.”

18. Амалиётда тафтиш ўтказиш шарт бўлган ҳолатлар аниқ кўрсатилмаганлиги сабабли, ЖПКга қуйидагича таҳрирдаги янги 187²-моддани киритиш таклиф этилади: (Бунда, амалдаги 187²-модда 187³-моддага, шу тарзда 187¹¹-моддагача кетма-кетликда, биттадан модда рақами ўзгаради.)

“187²-модда. Тафтиш тайинлаш шарт бўлган ҳолатлар

Башарти, иш бўйича:

1) солиқ тўлашдан бўйин товлаш, ортиқча тўланган солиқларни ноқонуний қайтариб олиш ёки солиқ имтиёзларини суиистеъмол қилиш ҳолатларини;

2) бюджет маблағларини, давлат буюртмалари, кредит маблағлари ёки субсидияларни ўзлаштириш ёки мақсадсиз сарфлаш ҳолатларини;

3) банк операцияларини қонунга хилоф йўл билан амалга ошириш, даромадни легаллаштириш ёки пул маблағларини ноқонуний айлантириш ҳолатларини;

4) ҳисоб-китоб ҳужжатларида қалбаки маълумотлар ёки сунъий ўзгартиришлар киритилганлигини;

5) товар-моддий бойликлар бўйича камомад ёки зарар етказиш ҳолатларини;

б) коррупция, пора олиш-бериш билан боғлиқ молиявий операциялар амалга оширилганлигини;

7) давлат харидлари, тендер ва инвестиция лойиҳаларида маблағлар тақсимланишида шубҳали ҳолатлар мавжудлигини;

8) хорижий валюталардаги операциялар, экспорт-импорт битимларида қонунбузарлик ҳолатларини;

9) илгариги тафтиш ёки аудит хулосаларида зиддиятлар ёки жиддий фарқларни;

10) иш бўйича моддий зарар миқдорини аниқлаш зарур бўлган ҳолатларда тафтиш тайинлаш ва ўтказиш шарт.

Иш учун аҳамиятга молик бошқа ҳолатлар аниқланганда ҳам, агар бунинг учун махсус билимларни қўллаш зарур бўлса ва бу ҳолатлар исботлашнинг бошқа воситалари билан пухта аниқланмаган бўлса, тафтиш ўтказиш шарт.”

19. Тафтиш ўтказишда аудиторлик текширувларининг ҳуқуқий мақомини мустаҳкамлаш мақсадида ЖПКга қуйидагича таҳрирдаги 187³-моддани киритиш таклиф этилади: (Бунда, амалдаги 187³-модда 187⁴-моддага, шу тарзда 187¹¹-моддагача кетма-кетликда, биттадан модда

рақами ўзгаради.)

“187³-модда. Тафтиш тайинлашда аудиторлик текиширувларининг инобатга олиниши.

Тафтиш тайинлашдан олдин терговга қадар текиширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки прокурор хўжалик юритувчи субъект фаолияти бўйича аудиторлик текишируви ўтказилганлигини аниқлаши шарт.

Агар ушбу аудиторлик текиширувида иш учун аҳамиятли ҳолатлар тўлиқ ўрганилган бўлса, тафтиш ўтказишга йўл қўйилмайди, ушбу текиширувда ўрганилмаган ва иш учун муҳим бўлган бошқа ҳолатларни аниқлаш зарурати бундан мустасно.

Аудиторлик текиширувлари натижаси бўйича расмийлаштирилган хулосалар ва унга илова қилинган ҳужжатлар ушбу Кодексда белгиланган тартибда олиниши, ишга қўшилиши ва баҳоланиши шарт.”

20. ЖПКнинг 187⁴-моддаси бешинчи қисмидаги “юримдик хизмат вакилининг ва (ёки) адвокатнинг йигирма тўрт соат ичида етиб келиш имконияти бўлмаган тақдирда, тафтиш уларнинг иштирокисиз бошланади” деган нормадан кейин “Бундай ҳолларда тафтиш жараёни видеоёзув орқали қайд қилиниши ва тафтиш далолатномасига тафтишнинг бошланиши видеоёзув орқали қайд этилганлиги ҳақида ёзиб қўйилиб, видеоёзув материаллари далолатномага қўшиб қўйилади,” деган норма билан тўлдириш таклиф этилади.

21. ЖПКнинг 51-моддасига тафтиш тергов ҳаракати ўтказилганда ишда ҳимоячи иштирокининг мажбурийлигини белгилаш мақсадга мувофиқ. Бундай норма нафақат шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатли ҳимоя қилишга хизмат қилади, балки жиноят-процессуал фаолиятнинг қонунийлиги ва халқаро стандартларга мувофиқлигини таъминлашга ҳам замин яратади.

22. ЖПКнинг 187⁷-моддасида кўрсатилган ўттиз календарь кун етарли бўлмаётганлиги амалиётда муаммоларни келтириб чиқараётганлигини инобатга олиб, мазкур модданинг биринчи ва иккинчи қисмларида кўрсатилган “ўттиз календарь кун” деб белгиланган жумлаларни “ўттиз иш куни” деб ўзгартириш мақсадга мувофиқ.

23. Тафтиш муддатини узайтириш фақатгина Бош прокурор ёки унинг ўринбосарининг розилигига кўра амалга оширилиши амалиётда тергов муддатларига салбий таъсир қилаётганлиги ҳамда айрим жойларда ўзбошимчалик билан муддатларнинг ўзгартирилишига сабаб бўлаётганлигини инобатга олиб, ЖПК 187⁷-моддаси иккинчи қисмига тегишли ўзгартириш киритиб, тафтиш муддатини узайтиришга розилик бериш ваколатини Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокурорлари, шунингдек уларга тенглаштирилган прокурорларга ҳам бериш мақсадга мувофиқ.

24. ЖПКни қуйидагича таҳрирдаги янги 187¹⁴-модда билан тўлдириш таклиф этилади:

“187¹⁴-модда. Комиссиявий тафтиш

Комиссиявий тафтиш ўтказилаётганда бир хил ихтисосликдаги мутахассисларни ҳар бири мутахассис текширувларини тўлиқ ҳажмда ўтказиши ва улар олинган натижаларни биргалликда таҳлил қилади.

Мутахассислар умумий фикрга келганидан сўнг биргалликдаги ёзма фикр акс этган далолатномани ёки далолатномани беришининг иложи йўқлиги тўғрисидаги ҳужжатни тузади ва имзолайди.

Мутахассислар ўртасида келишмовчиликлар келиб чиққан тақдирда, уларнинг ҳар бири келишмовчиликлар келиб чиққан барча ёки айрим масалалар бўйича алоҳида ёзма фикр беради.”

25. ЖПКни қуйидагича таҳрирдаги янги 187¹⁵-модда билан тўлдириш таклиф этилади:

“187¹⁵-модда. Комплекс тафтиш

Комплекс тафтиш иш учун аҳамиятга молик ҳолатларни турли илм соҳаларидан фойдаланган ҳолда бир неча мутахассис текширувини ўтказиши йўли билангина аниқлаш мумкин бўлган ҳолларда тайинланади.

Комплекс тафтишни ўтказишида мутахассисларнинг ҳар бири ўз ваколати доирасида мутахассислик текширувларини олиб боради. Комплекс тафтиш далолатномасида мутахассисларнинг ҳар бири қайси мутахассис текширувларини ва қанча ҳажмда олиб борганлиги, қайси ҳолатларни шахсан ўзи аниқлаганлиги ҳамда қандай фикрларга келганлиги кўрсатилади. Мутахассисларнинг ҳар бири ёзма фикрнинг ушбу мутахассис текширувлари баён этилган қисмини имзолайди ва улар учун жавобгар бўлади.

Умумий фикрни (фикрларни), олинган натижаларни баҳолашга ва ушбу фикрни (фикрларни) шакллантиришга ваколатли бўлган мутахассислар қилади. Агар мутахассислар комиссияси якуний фикрнинг ёки унинг бир қисмининг асоси сифатида мутахассислардан бирининг (алоҳида мутахассисларнинг) аниқлаган ҳолатлари олинган бўлса, бу ҳақда далолатномада кўрсатилиши керак.

Мутахассислар ўртасида келишмовчиликлар келиб чиққан тақдирда, уларнинг ҳар бири келишмовчиликлар келиб чиққан барча ёки айрим масалалар бўйича алоҳида ёзма фикр беради.”

26. ЖПКни қуйидагича таҳрирдаги янги 187¹⁶-модда билан тўлдириш таклиф этилади:

“187¹⁶-модда. Тафтишни тўхтатиб туриш асослари ва тартиби

Тафтиш ўтказиш муддатлари қуйидаги даврларга тўхтатиб турилади: тафтиш тайинлаган ваколатли орган, адвокат ҳамда жисмоний ёки юридик шахс томонидан тақдим этилган иш материалларидаги камчилик ва нуқсонларни бартараф этиш тўғрисида мутахассиснинг илтимосномасини кўриб чиқиш даврига;

тафтиш ўтказишни ЖПКнинг 187⁷-моддасида белгиланган муддат мобайнида бажариш мумкин бўлмаган тақдирда уни ўтказиш муддатларини келишиб олиш тўғрисида юборилган хабарни кўриб чиқиш даврига;

мутахассиснинг хизмат сафарида, вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлиги ёки меҳнат таътилида бўлиш даврига, тафтиш ўтказишни бажаришни

бошқа мутахассисга топшириши мумкин бўлмаганда.

Тафтишни ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган асослар юзага келган вақтдан бошлаб тўхтатилади.

Қонунчиликда ва ушбу моддада назарда тутилмаган бошқа асослар бўйича тафтиш ўтказиши муддатларини тўхтатиб туришига йўл қўйилмайди.

Тафтиш ўтказишини тўхтатиши тўғрисида терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи қарор чиқаради ва унинг нусхасини прокурорга юборади.”

27. ЖПКни қуйидагича таҳрирдаги янги 187¹⁷-модда билан тўлдириш таклиф этилади:

“187¹⁷-модда. Тўхтатилган тафтишни қайта тиклаш

Тафтиш уни тўхтатиши учун асос тариқасида ушбу Кодекснинг 187¹⁶-моддасида назарда тутилган ҳолатлар бартараф этилганда қайта тикланади.

Тафтишни тўхтатиши тўғрисидаги қарор қонунга номувофиқ бўлса, прокурор уни бекор қилиши ва тафтишни қайта тиклаш тўғрисида қарор чиқариши мумкин.

Терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи тафтишнинг қайта тикланганлиги ҳақида прокурорга дарҳол хабар қилади.

Иш юзасидан тафтишнинг қайта тикланиши билан бир пайтда тафтишнинг ўтиши муддати ҳам тикланади.”

28. Суд-тергов амалиётида айрим ҳолатларда тайинланган тафтиш бўйича аниқланиши лозим бўлган ҳолатлар тафтишчи (мутахассиснинг) билимлари доирасидан четга чиқиши мумкин ва бу ноҳолис далолатнома беришига сабаб бўлади. Бундай ҳолатларни олдини олиш мақсадида ЖПКга “Далолатнома беришнинг иложи йўқлиги тўғрисидаги ҳужжат” деб номланган янги 187¹⁸-моддани киритиш ва уни қуйидаги таҳрирда баён этиш таклиф қилинади.

“Агар тафтишчи қўйилган саволларни унинг махсус иқтисодий билимлари асосида ҳал қилиши мумкин бўлмаслигига ёки унга тақдим этилган текшириши объектларининг ёхуд материалларнинг яроқсизлигига ёки далолатнома бериши учун етарли эмаслигига ва уларни тўлдириб бўлмаслигига ёхуд фан ва махсус иқтисодий амалиётининг ҳолати қўйилган саволларга жавоб топиши имкониятини бермаслигига ишонч ҳосил қилса, у тафтиш беришнинг иложи йўқлиги тўғрисида асослантирилган ҳужжат тузади ҳамда уни тафтишни тайинлаган органга (шахсга) юборади.”

29. ЖПКнинг 364-моддаси биринчи қисмида белгиланган дастлабки терговни тўхтатиш асослари рўйхатини қуйидагича таҳрирдаги 5-6-бандлар билан тўлдириш таклиф этилади:

“5) иш бўйича ўтказилаётган тафтиш тўхтатилганида ёки унинг натижалари юзасидан низо судда кўрилаётган бўлса;

б) тафтиш ўтказиши муддатига, агарда иш бўйича бошқа процессуал ҳаракатлар ўтказиши зарурати бўлмаса тўхтатилади.”

30. Амалдаги қонунчилик ҳужжатларида махсус иқтисодий билимлар тушунчасининг мавжуд эмаслиги, соҳа олимлари ўртасида ушбу тушунчага нисбатан турли хил қарашлар илгари сурилганлиги ҳамда мазкур тушунчани суд-тергов амалиётида тўғри қўлланилишини таъминлаш мақсадида “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасига ушбу тушунчани киритиш ва уни қуйидаги таҳрирда баён этиш таклиф этилади:

“Махсус иқтисодий билимлар – бу иқтисодиёт соҳасидаги умумий таълим ва амалий тажриба доирасидан ташқарига чиқадиган, махсус тайёргарлик ва касбий фаолият натижасида олинган, чекланган доирадаги шахсларга маълум бўлган, қонунчиликда белгиланган тартибда жиноятларни аниқлаш, уларни тергов қилиш ва судда кўриб чиқиш жараёнида фойдаланиладиган бухгалтерия, молия, солиқ, банк ва бошқа иқтисодиёт соҳасидаги билимлар мажмуи”.

31. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Давлат хавфсизлик хизмати, Ички ишлар вазирлиги, Солиқ кўмитаси, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузуридаги Божхона кўмитаси қарори билан тасдиқланадиган “Солиқ органларининг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш тартиби тўғрисида”ги Низом лойиҳаси тайёрланди.

III. Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришга оид таклиф ва тавсиялар:

32. Ўтказилган тадқиқотлар натижасида “Ўзбекистонда жиноят ишларини тергов қилишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш истиқболлари бўйича 2025-2030 йилларга мўлжалланган концепция” лойиҳаси ишлаб чиқилди ҳамда унда қуйидагилар назарда тутилди:

– жиноят ишларини тергов қилишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш бўйича фаолиятнинг бугунги ҳолати;

– махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишга оид қонунчиликни ҳамда ходимлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш;

– жиноят ишларини тергов қилишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш турларини кенгайтириш, моддий техник база ва ахборот тизимларини такомиллаштириш;

– жиноят ишларини тергов қилишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш соҳасини ривожлантириш бўйича таклиф ва тавсиялар.

33. Тафтиш тайинловчи органлар тафтиш тайинлаш жараёнида қуйидагиларга эътибор бериши талаб қилинади: тафтишчи ўзи ўтказаетган молиявий, хўжалик, тадбиркорлик, бухгалтерлик, савдо, хизмат кўрсатиш соҳаларида пухта билимга эга бўлиши, соҳанинг муҳим жиҳатларини пухта билиши; ишдан манфаатдор бўлмаслиги; қариндошлари масалалари кўрилатган мутахассисларни ишга жалб қилмаслиги; иш ҳажми, бир неча текширилатган ташкилотлар бир-биридан алоҳида, узок ҳудудларда жойлашганда бир неча мутахассисни жалб қилиши; текшириш бир неча соҳа

мутахассиси иштирокини талаб қилганда уларни ўз вақтида жалб қила олиши; соҳа мутахассисларини тўғри танлай олиши ва уларга бериладиган саволларни, вазифаларни тўғри тақсимлаши ва мақсадни тўғри тушунтира олиши; тафтишчининг тафтиш ўтказиш бўйича малакаси, қобилияти, мутахассислиги, қандай мураккаб ишларда ишлаганлиги, аввалги ишларида амалга оширган хатоликларини билиши; тафтиш ўтказиш учун керак бўладиган муддатда ҳаракатларни амалга оширишга улгуриши.

34. Амалиётда тафтишчилар ҳамда терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор, судьялар ўртасида ҳамкорликни ривожлантириш ва уларнинг ҳаракатларини ягона тизимга солиш мақсадида тафтиш тайинлаш, ўтказиш ва натижаси бўлган далолатномани электрон тарзда олиш тартибини жорий қилиш лозим. Ушбу тизим **“E-taftish”** деб номланиб, у орқали тафтиш тайинланиши ҳамда тадқиқот натижаси бўлган далолатнома электрон тарзда тайинлаган органга юборилиши мумкин бўлади. Шунда ҳужжат билан танишиш имконияти тезлашади ва охирида электрон далолатнома олиб, уни тезда баҳолаш имкониятини беради. Бу ҳолат тафтиш жараёнинг сифатини ва тезлигини таъминлашга, пировардида терговни шаффофлигини ҳамда сифат жиҳатидан янада яхшиланишига ёрдам беради.

Шунингдек, ушбу порталда тафтиш тайинлаш ваколатига эга бўлган шахслар ўз саволларини, яъни маълум бир объектни ташкилотда тадқиқ этиш мумкинми, кимлар шу соҳада тафтишчи эканлиги (тафтишчилар рўйхати), қандай усуллар ёрдамида тадқиқот ўтказилиши ҳамда асосан ушбу ҳолатда қандай саволлар бериш юзасидан маслаҳат олиш имконияти пайдо бўлади. Бундан ташқари, тафтишчиларга қўйилган баҳолар ва уларнинг рейтинг кўрсаткичларини кўриш ва улар орасида иш аҳамиятига қараб энг зўрларини танлаш имкони бўлади.

35. **“E-taftish”** электрон дастурий таъминоти тўғрисидаги низом лойиҳаси тайёрланди ва унда қуйидагилар назарда тутилди:

- **“E-taftish”** электрон дастурий таъминотининг асосий вазифалари;
- дастурий таъминотнинг афзалликлари ва қулайликлари;
- унинг тузилиши ва бошқа ахборот тизимлари билан ўзаро интеграцияси;
- тафтиш тайинлаш ва ўтказиш тартиби;
- дастурий таъминотида ахборот хавфсизлиги ва маълумотларни ҳимоя қилиш.

36. Тафтиш доирасида мутахассис томонидан тузилган далолатномага қуйидаги асосий ҳужжатларнинг илова қилиниши мақсадга мувофиқ саналади: моддий бойликларнинг текширилганлиги маълумотлари сақланган ҳужжат; олдинги текширишларда қонунбузарликлар ҳолатлари аниқланган ҳужжатлар, масалан, инвентаризация комиссияси хулосалари; моддий жавобгар бўлган шахсларнинг камомаднинг сабаблари ҳақидаги тушунтиришлари; моддий жавобгар шахснинг олдинги иш жойларидан бўшаганлик сабаблари акс этган шахсий ҳужжатларидан кўчирма; моддий

жавобгарлик юклатилганлик ҳужжатлари.

37. **“E-tergov”** дастурий таъминотини янада такомиллаштириш мақсадида унга терговга қадар текширув жараёнида тафтиш ўтказиш билан боғлиқ имкониятларини қўшиш бўйича таклиф ишлаб чиқилди. Бунда терговчи томонидан корхона, ташкилот ёки бошқа турдаги тадбиркорлик субъектининг маъмурий биноси ёки бевосита хонасида жиноят содир этилганлиги ҳақидаги хабарга асосан ўтказилган ҳодиса жойини кўздан кечириш жараёнида тафтиш тайинлаши ва шу ернинг ўзида уни мутахассисларга жўнатиш имкониятлари назарда тутилган.

38. **“Электрон жиноят иши”** дастурий таъминотини яратиш бўйича Ишчи гуруҳ аъзоси сифатида Бош прокуратура томонидан тасдиқланган “Йўл харита”га тафтиш тергов ҳаракати билан боғлиқ барча процессуал ҳужжат намуналарини яратиш ва дастурий таъминотга қўшиш таклифи киритилди. Унга кўра, тафтиш тайинлаш қарори, унга қўйиладиган саволлар, мутахассис ажратиш хатлари, тафтиш муддатини узайтириш қарорлари, далолатнома ва тафтиш билан боғлиқ бошқа ҳужжатларнинг электрон шакли яратилиб, дастурий таъминотга жойлаштирилади. Шунингдек, барча тафтиш ўтказишга масъул органлар ушбу дастурий таъминотга уланади ҳамда уларга қарорлар онлайн юборилади ва тафтиш ҳаракатини қонунийлигини реал вақт режимида кузатиш имконияти яратилади, муддатга риоя қилиш борасида уларнинг масъулияти оширилади. Бу тафтишни ўз муддатида, турли сарсонгарчиликлар ўтказилишини таъминлайди ва тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари бузилишини олдини олади.

39. Тафтиш тайинлаш ва ўтказишга масъул органлар учун ягона бўлган услубиёт яратилди. Ушбу услубиёт тафтиш далолатномасини далилий аҳамиятини оширади, тафтишчиларнинг бир масалага турлича ёндашишлари ҳолатлари олди олинишга хизмат қилади.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 AT THE LAW ENFORCEMENT ACADEMY
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

**LAW ENFORCEMENT ACADEMY OF
THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

BARAKAYEV LAZIZJON OTAQULOVICH

**THEORETICAL LEGAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF USING
SPECIAL ECONOMIC KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

12.00.09–Criminal procedure. Criminalistics, operational-search law and forensic examination

**DOCTORAL (DSc) DISSERTATION ABSTRACT
ON LEGAL SCIENCES**

Tashkent – 2025

The theme of the doctoral dissertation (DSc) dissertation was registered at the Higher Attestation Commission under the Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan under number B2024.1.DSc/Yu296.

The dissertation was completed at the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan.

The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, English and Russian (resume)) on the website of the Scientific council (www.proacademy.uz) and Information educational portal «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Scientific advisor:	Astanov Istam Rustamovich DSc in Law, Professor
Official opponents:	Suyunova Dilbar Joldasbaevna, DSc in Law, Professor Muminov Bekzod Abduvakhobovich, DSc in Law, Professor Kuchkarov Khayrulla Zikirillaevich, DSc in Law, Docent
Leading organization:	Republican Center for Judicial Expertise named after H. Sulaymonova under the Ministry of Justice

The defense of the dissertation will be held at 10:00 on 17 December of 2025 at meeting of the Scientific Council DSc. 31/31.12.2020.Yu.67.01 under the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan (Address: 100190, 9 Rikhsiliy street, Yunusabad District, Tashkent, Uzbekistan. Phone:/ fax: (71) 202-04-96, e-mail: info@proacademy.uz).

The dissertation is available at the Information resource centre of the Law Enforcement Academy (registered No.75). (100190, 9 Rikhsiliy street, Yunusabad District, Tashkent, Uzbekistan, e-mail: info@proacademy.uz).

The abstract of the dissertation is distributed on 04 December of 2025.
(Registry Protocol No. 39 on 17 December 2025.)

M.A. Aminjanova

Chairman of the Scientific Council for awarding scientific degrees, Doctor of Sciences in Law, Professor

Sh.I. Shayzakov

Scientific secretary of the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philosophy in Law (PhD), Docent

V.Karimov

Chairman of the Scientific seminar under the Scientific Council awarding scientific academic degrees, Doctor of Sciences in Law, Professor

INTRODUCTION (annotation of the Doctor of Science (DSc) dissertation)

Relevance and necessity of the topic of dissertation. Combating economic crimes worldwide has become one of the pressing issues. In particular, according to the International Monetary Fund report, funds equivalent to 2-5 percent of the world's annual GDP are laundered as a result of criminal activities¹. According to the Financial Action Task Force (FATF), financial crimes related to digital technologies have increased by 300 percent in the last five years². According to the PwC Global Economic Crime Survey, the amount of damage caused by economic crimes worldwide in 2022 amounted to 6.4 trillion US dollars³. In such conditions, effective use of special economic knowledge in conducting criminal cases, introduction of new types of economic expertise, and aligning judicial-expert activities with international standards are of great importance.

Worldwide, scientific research is being conducted on improving the efficiency of using special economic knowledge, developing new types of economic expertise, improving judicial-expert activities in the context of the digital economy, developing methodologies for applying special economic knowledge in investigating crimes related to crypto-assets, and using artificial intelligence technologies in judicial-expert activities. Today, improving the procedural forms of special economic knowledge, standardizing methods for collecting and examining digital evidence, introducing new types of judicial-economic expertise, and substantiating them from theoretical-methodological perspectives are among the priority tasks.

According to statistics in our republic, in the 12 months of 2024 and the 8 months of 2025, courts acquitted 945 persons in a total of 399 criminal cases by investigative bodies on grounds of rehabilitation. In 2024, courts issued acquittal verdicts on grounds of rehabilitation in a total of 93 cases from 13 categories of economic crimes (Articles 165, 166, 167, 168, 169, 177, 179, 182, 184, 184¹, 185², 186, 192¹¹ of the Criminal Code)⁴. Along with various (procedural) violations leading to these verdicts, in 19 cases (20 percent) or one in every five, inspections, and in 13 cases, i.e., 14 percent, violations and errors in conducting economic and other types of expertise were the causes. Additionally, while a total of 27,011 inspections were conducted by specialists from 3 authorized bodies in 2018-2024, due to gaps, errors, and shortcomings in inspections, 605 additional and 134 repeated inspections had to be conducted⁵. Such situations in investigating crimes arise due to difficulties faced by investigators and interrogators in evaluating inspection certificates and conclusions of economic expertise, the use of multiple expertise research methods to solve one issue in practice, investigators fully relying on inspection and economic expertise documents without verifying them, the absence of methodology for conducting inspections on criminal cases, resulting in different

¹ International Monetary Fund. (2023). "Anti-Money Laundering/Combating the Financing of Terrorism (AML/CFT)", IMF Factsheet.

² FATF. (2023). "International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation", FATF, Paris, France.

³ PwC. (2022). "Global Economic Crime and Fraud Survey 2022", PricewaterhouseCoopers.

⁴ Analytical reference of the General Prosecutor's Office for the 12 months of 2024 and 8 months of 2025.

⁵ Comparative analytical reference of the General Prosecutor's Office for 2018-2024.

approaches by inspection bodies, investigators' poor mastery of norms related to conducting inspections and methods of using special economic knowledge, as well as gaps and contradictions in legislation.

In the 9 months of 2025, out of 35,699 expertises conducted by the Republican Center for Judicial Expertise, only 549 or 1.6 percent were judicial-economic expertises. The majority of these types of expertises, i.e., 66 percent, were appointed by prosecutor's offices, 11 percent by economic courts, 8 percent by courts on criminal cases, and the remaining 15 percent by other agencies, with experts resolving more than 800 questions¹. In addition, although there are more than 60 types of judicial expertise today, investigative bodies mainly use the capabilities of about 30 types of judicial expertise. For example, types such as labor economics judicial expertise and judicial-planning-economics expertise, which are important for cases under prosecutor's offices, are almost never appointed in practice. These shortcomings and situations require in-depth study of the theoretical and practical aspects of using special economic knowledge in conducting criminal cases.

The research of this dissertation will serve to a certain extent in ensuring the implementation of tasks envisaged in the Constitution of the Republic of Uzbekistan (2023), the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan (1994), the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-60 "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026" (2022), Resolution No. PQ-3723 "On Measures to Radically Improve the System of Criminal and Criminal Procedure Legislation" (2018), Resolution No. PQ-374 "On Measures to Improve the Procedure for Coordinating Inspections in the Activities of Business Entities" (2022), the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On Additional Measures for Organizing State Control over the Activities of Business Entities by Supervisory Bodies" (2022), and other legislative acts in this field.

Compliance of the research with the main priority directions of republic science and technology development. The research work was carried out in accordance with the priority direction titled "Formation of a System of Innovative Ideas and Ways to Implement Them in the Social, Legal, Economic, Cultural, Spiritual-Educational Development of an Information Society and Democratic State" in the development of science and technologies in the republic.

Review of foreign scientific research on the dissertation topic. Scientific investigations on issues of using special economic knowledge in criminal procedure are being conducted at leading foreign scientific centers and higher education institutions, including Harvard Business School (USA) on improving the efficiency of using special knowledge in investigating economic crimes, Yale Law School (USA) on improving the quality of judicial-economic expertises and aligning them with international standards, London School of Economics (UK) on using special knowledge in investigating economic crimes committed based on modern technologies, Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law (Germany) on using artificial intelligence capabilities in judicial expertise activities,

¹ Reference of the Republican Center for Judicial Expertise named after H. Sulaymonova.

University of Toronto Faculty of Law (Canada) on specific features of evaluating the results of judicial economic expertises, Saratov State Law Academy (Russia) on legal and criminalistic aspects of using inspection or other verification capabilities in investigating economic crimes.

In addition, at Ramaiah University (India), the impact of inspection in detecting, investigating, and preventing fraud crimes¹, at Nnamdi Azikiwe University (Nigeria), economic expertise and control in fraud crimes², at Ekasakti University (Indonesia), the role of economic expertise and inspection in investigating corruption crimes³, at the Institute of Security Studies (Kenya), the role of inspection in investigating organized crime and legalization crimes have been scientifically researched.

Further improving the methodology for detecting and investigating new types of economic crimes in the context of the digital economy, procedural features of investigating crimes related to crypto-assets, strengthening international cooperation in investigating transnational economic crimes are the main directions of these researches.

In particular, using special knowledge in investigating economic crimes committed with the help of modern technologies, improving the methodology for detecting and investigating crimes related to blockchain technologies, using artificial intelligence capabilities in judicial expertise activities, standardizing methods for collecting and examining digital evidence are gaining urgent importance.

Degree of study of the problem. Issues of using special economic knowledge in criminal procedure have been studied in the scientific works of our national legal scholars such as G.AbduMajidov, Z.F.Inogomjonova, F.M.Muhitdinov, D.M.Mirazov, B.A.Muminov, I.R.Astanov, Sh.N.Khojaqulov, J.Rakhmonov, N.D.Bababekov, and others. In particular, G.AbduMajidov, Z.F.Inogomjonova, F.M.Muhitdinov, D.M.Mirazov studied the general aspects of the expertise and inspection institute, I.R.Astanov the procedural and criminalistic aspects of using special knowledge in criminal procedure, B.A.Muminov issues of improving the use of special economic knowledge in pre-trial proceedings, Sh.Y.Djumamuratov the organization and conduct of documentary inspection and judicial accounting expertise in the process of verifying cases of plundering state and public property, Sh.N.Khojaqulov the theoretical-legal foundations of judicial-economic expertise, B.Kh.Rajabov the procedural and criminalistic aspects of the prosecutor-criminalist in a monographic manner.

From CIS countries scholars, V.M.Abrosimova on pressing issues of appointing and conducting judicial-economic expertises, T.M.Arzumanyan on appointing accounting expertise in investigation and trial processes, S.Yu.Barysheva on judicial-economic expertise, E.G.Belyakova on pressing issues of conducting judicial financial-economic expertise in cases of intentional bankruptcy of legal

¹https://www.researchgate.net/publication/351608167_A_Study_on_impact_of_Forensic_Audit_towards_Investigation_and_Prevention_of_Frauds

²https://www.researchgate.net/publication/391862116_forensic_auditing_and_fraud_control_a_study_of_economic_and_financial_crimes_commission

³ <https://dinastires.org/JAFM/article/view/275>

entities, E.F.Bykova on problems and solutions in appointing judicial-economic expertise in criminal procedure, V.V.Golubeva on requirements for judicial-accounting expertise, A.A.Droga on pressing issues of conducting judicial accounting expertise at the current stage of investigating economic crimes, E.S.Dubonosov on classification of judicial accounting expertise, S.G.Eremin on organizing documentary inspections and audit verifications to detect criminal situations at the request of law enforcement bodies, T.V.Zyryanova on accounting expertise as an important type of economic expertise, Z.P.Klimova on ways to improve conducting inspections in the verification process aimed at detecting signs of crime, and other directions.

From European and other Western countries scholars, researchers such as R.A.Singleton, R.M.Herz, J.Wells, D.Marcus, G.Manning, L.Curtis, S.Pedneault have studied theoretical-legal and practical issues of using special economic knowledge. In particular, R.A.Singleton and R.M.Herz on the role of judicial-accounting expertise in investigating financial crimes, J.Wells on methodology for applying special knowledge in detecting economic crimes, G.Manning and L.Curtis on specific features of economic expertises in the context of the digital economy, S.Pedneault on issues of using special economic knowledge in investigating financial frauds in depth¹.

However, the scholars whose scientific works are described above have not studied the use of special economic knowledge in criminal cases in a monographic manner within the scope of a doctoral research (DSc).

The relevance of the dissertation research to the research plans of the higher education institution where the dissertation was completed. The dissertation was prepared in accordance with the scientific research plan of the Academy of Law Enforcement of the Republic of Uzbekistan, within the priority directions on the topic "Theoretical-Legal and Practical Problems of Using Special Economic Knowledge in Conducting Criminal Cases".

The purpose of the study is to increase the efficiency of national legislation and practice regarding the use of special economic knowledge in conducting criminal cases, and to develop proposals and recommendations for its improvement.

Tasks of the research work:

theoretical analysis of the concept of special economic knowledge and its specific features;

study of the historical development of using special economic knowledge in criminal procedure;

research of procedural forms of using special economic knowledge;

analysis of types of economic expertises and their specific features;

research of problems related to appointing and conducting economic expertises;

study of the importance of economic expertise conclusions in the proof process and problems of their evaluation;

analysis of problems related to appointing inspection investigative actions;

¹ These and other sources are listed in the list of used literature of the dissertation.

research of problems related to conducting inspection investigative actions;
analysis of problems in recording and evaluating the results of inspection investigative actions;

study of international standards related to special economic knowledge;

comparative research of norms related to special economic knowledge in the legislation of foreign countries;

development of prospects for the development of norms related to special economic knowledge in the legislation of the Republic of Uzbekistan.

The object of research is the system of social-legal relations related to theoretical-legal and practical problems of using special economic knowledge in conducting criminal cases.

The subject of the study consists norms regulating the use of special economic knowledge in conducting criminal cases, materials of judicial-investigative practice, and norms in the criminal procedure legislation of foreign states related to the use of special economic knowledge in conducting criminal cases.

Research methods. The research used methods such as induction, deduction, observation, comparative-legal, historical, logical, analysis of statistical data, social surveys, study of scientific sources.

The scientific novelty of the study consists of the followings:

based on the necessity of researching types of economic expertises not existing in our republic, substantiation of proposals for introducing new types of expertise and research, detecting facts of violations using artificial intelligence in conducting these economic expertises, as well as establishing mutual electronic information exchange by sending economic expertises appointed in the case during pre-investigation verification, inquiry, and preliminary investigation through the "E-material", "Elektron surishtiruv va dastlabki tergov" software to the "E-ekspertiza" information system, and improving the qualifications of employees of pre-investigation verification and preliminary investigation bodies on new types of economic expertise;

substantiation of the necessity to grant the authority to extend inspection periods to the Prosecutor of the Republic of Karakalpakstan, regional and Tashkent city prosecutors and equivalent prosecutors, to equip investigative bodies with modern criminalistic equipment, to introduce advanced information technologies, including artificial intelligence, into their activities, to introduce a system for online appointment and submission of judicial expertise and online receipt of expertise conclusions, to electronically formalize protocols related to investigative actions and decisions on appointing judicial expertise using artificial intelligence technologies (voice-to-text technologies);

substantiation of proposals regarding changes related to the names of authorized bodies indicated as persons appointed for conducting inspections, proposals on accepting electronic data as evidence alongside documents and information from investigation and trial actions;

substantiation of the necessity to define inspection documents as a type of evidence, to include the defender, victim, and their representative in the category of

persons with special rights like the suspect, accused, defendant in appointing and conducting expertise, to define inspection periods in working days instead of calendar days;

substantiation of the necessity for inviting a specialist to the process of finding, obtaining, and consolidating evidence during pre-investigation verification, investigation, and trial, for the specialist to refuse participation in proceedings if lacking necessary knowledge and skills, for criminal liability in cases where the specialist violates obligations after being warned in the manner established by law by the official of the pre-investigation verification body, interrogator, investigator, or prosecutor, to define the specialist's written opinion and requirements for it;

substantiation of the necessity to send requests for involving specialists through the "E-tergov" software and receive responses, to create the possibility of electronically sending procedural decisions (expertise, inspection, etc.), to form the part on specialist participation and responsibility in the incident scene inspection protocol in the "E-tergov" software;

substantiation of proposals to recognize electronic data obtained without specialist participation during investigative actions as inadmissible evidence;

substantiation of the necessity to grant investigative powers to the Department for Combating Economic Crimes under the General Prosecutor's Office and to define cases related to it;

substantiation of the necessity to develop a concept defining the procedure for improving investigative practice and legislation on using special economic knowledge in investigating criminal cases, improving the system of qualification enhancement and retraining of investigators and specialists, to prepare new draft instructions on appointing, conducting, formalizing results, and resolving inspections, and a regulation defining the procedure for mutual cooperation of tax bodies with law enforcement bodies.

The practical results of the study include:

development of the Concept titled "Prospects for Using Special Economic Knowledge in Investigating Criminal Cases in Uzbekistan for 2025–2030", which includes proposals and recommendations on shortcomings in the use of special economic knowledge by investigative bodies and ways to eliminate them, as well as prospects for the field;

development of the draft "Instruction on Appointing, Conducting, Formalizing Results, and Resolving Inspections on Criminal Cases" aimed at forming a unified practice on inspections;

development of a new edition draft of the Regulation "On the Procedure for Mutual Cooperation of Tax Bodies with Law Enforcement Bodies" approved by the decision of the General Prosecutor's Office, State Security Service, Ministry of Internal Affairs, Tax and Customs Committees dated June 13, 2019;

development of the "E-taftish" software project for appointing, conducting, and formalizing inspection results;

development of practical recommendations on improving criteria and procedures for evaluating judicial-economic expertise conclusions;

substantiation of the necessity to introduce a unified electronic registry system in the field of using special economic knowledge;

identification of practical problems encountered in using special economic knowledge in conducting criminal cases and development of recommendations for their elimination;

development of practical recommendations aimed at improving the procedure for appointing and conducting economic expertises;

development of practical recommendations on improving the procedural procedure for appointing and conducting inspection investigative actions.

Reliability of research results. The research studied current legislation, practices of foreign countries, social surveys, statistical data, more than a thousand criminal cases. The conclusions formed in the research have been tested and published in national and foreign publications.

More than 300 investigators, prosecutors, specialists, and legal scholars were surveyed within the scope of the studied topic. The results formed on the research work have been positively evaluated by authorized bodies and implemented in practice.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results lies in improving theoretical concepts related to special economic knowledge, introducing new types of judicial-economic expertise, developing procedural forms of using special economic knowledge, improving methodological foundations of economic expertises in the context of the digital economy.

The practical significance of the research results is manifested in the possibility of using the conclusions formed in the research to improve legislative documents regulating the use of special economic knowledge, to increase the efficiency of activities of inquiry, investigation, and court bodies, in the educational process of higher legal education institutions, in teaching the methodology of investigating crimes, as well as in conducting scientific research in the field of investigating economic crimes.

The implementation of research results. Research results on the use of special economic knowledge in criminal proceedings have been expressed in the following:

The results of the research on using special economic knowledge in conducting criminal cases have been reflected in the following:

proposals on introducing new types of economic expertises and improving the qualifications of inquiry and investigation bodies' employees on them, using artificial intelligence in conducting expertises, sending economic expertises through the "E-material", "Elektron surishtiruv va dastlabki tergov" software to the "E-ekspertiza" information system were taken into account in preparing the relevant subparagraphs "a", "b" of paragraph 2, 4, subparagraph "d" of paragraph 8, and paragraph 21 of the Program approved by the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-270 dated September 8, 2025 "On Measures to Further Improve Judicial-Expert Activities and Widely Introduce Modern

Technologies to the Field" (Reference No. 29/1-1341 dated September 24, 2025 of the Republican Center for Judicial Expertise named after H. Sulaymonova). This proposal serves to introduce new types of economic expertise and research and modern technologies to the field;

proposals on granting the authority to extend inspection periods to the Prosecutor of the Republic of Karakalpakstan, regional and Tashkent city prosecutors and equivalent prosecutors, equipping investigative bodies with modern criminalistic equipment, introducing advanced information technologies including artificial intelligence into their activities, introducing a system for online appointment and submission of judicial expertise and online receipt of expertise conclusions, electronically formalizing protocols related to investigative actions and decisions on appointing judicial expertise using artificial intelligence technologies (voice-to-text technologies) were used in developing paragraphs 1, 5, and 10 of the draft Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Additional Measures Aimed at Further Improving Investigative Activities and Increasing the Quality of Investigations" (Reference of the General Prosecutor's Office dated April 8, 2025). These proposals serve to ensure legality in conducting inspections, equip investigative bodies with modern technologies, introduce video recording systems, and improve the quality and transparency of investigative works through using artificial intelligence capabilities;

proposals on changes related to the names of authorized bodies indicated as persons appointed for conducting inspections, proposals on accepting electronic data as evidence alongside documents and information from investigation and trial actions were used in introducing amendments and additions to the relevant Article 187³, first part of Article 87, first, second, fifth, and seventh parts of Article 345 of the CPC (Reference of the General Prosecutor's Office dated March 10, 2025). These proposals serve to improve the evidence collection process for investigative bodies, use electronic data, and clarify powers in combating economic crimes, thereby effectively solving crimes;

proposals on defining inspection documents as a type of evidence, including the defender, victim, and their representative in the category of persons with special rights like the suspect, accused, defendant in appointing and conducting expertise, defining inspection periods in working days instead of calendar days were used in developing the second part of Article 103, the title and first part of Article 220, and Article 236 of the new edition draft of the CPC (Reference of the General Prosecutor's Office dated November 18, 2024). These proposals are aimed at increasing the efficiency of criminal procedure by recognizing inspection documents as evidence, expanding procedural rights of all parties, and optimizing inspection periods;

proposals on inviting a specialist to the process of finding, obtaining, and consolidating evidence during pre-investigation verification, investigation, and trial, for the specialist to refuse participation in proceedings if lacking necessary knowledge and skills, for criminal liability in cases where the specialist violates obligations after being warned in the manner established by law by the official of

the pre-investigation verification body, interrogator, investigator, or prosecutor, defining the specialist's written opinion and requirements for it were taken into account in developing the first part, sixth subparagraph of the fifth part, seventh part of Article 64, Article 65 of the new edition draft of the CPC (Reference of the General Prosecutor's Office dated November 18, 2024). These proposals serve to regulate the participation of specialists in pre-investigation verification, investigation, and trial, clarify their legal status, and define responsibility, thereby improving the quality of fair trial;

proposals on sending requests for involving specialists through the "E-tergov" software and receiving responses, creating the possibility of electronically sending procedural decisions (expertise, inspection, etc.), forming the part on specialist participation and responsibility in the incident scene inspection protocol in the "E-tergov" software were used in developing paragraphs 2, 3, and 9 of the "Road Map" for creating and implementing the "E-tergov" software in prosecutor's offices (Reference of the General Prosecutor's Office dated October 7, 2024). These proposals serve to improve the "E-tergov" software, integrate it with other information systems, introduce electronic document exchange, and enhance the qualifications of investigative employees, thereby improving the efficiency and quality of investigative activities;

proposals on recognizing electronic data obtained without specialist participation during investigative actions as inadmissible evidence were used in developing subparagraph 8 of Article 1 (amendments and additions to Article 95¹ of the CPC) of the Law of the Republic of Uzbekistan No. ORQ-1003 dated November 21, 2024 "On Introducing Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Uzbekistan Aimed at Improving the System of Working with Digital Evidence" (Reference No. 9/dn-192 dated September 24, 2025 of the Institute of Parliamentary Research under the Legislative Chamber of the Oliy Majlis). This proposal serves to ensure compliance with legality and justice criteria in obtaining evidence and to align evidence admissibility legislation with modern conditions;

proposals on granting investigative powers to the Department for Combating Economic Crimes under the General Prosecutor's Office and defining related cases were used in forming subparagraphs 1, 2, 5, 6 of Article 1 (amendments to Articles 35, 187³, 345, 381² of the CPC) of the Law of the Republic of Uzbekistan No. ORQ-1038 dated February 25, 2025 "On Introducing Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Uzbekistan in Connection with Improving the System of Combating Economic Crimes" (Reference No. 9/dn-192 dated September 24, 2025 of the Institute of Parliamentary Research under the Legislative Chamber of the Oliy Majlis). This proposal serves to increase the efficiency of combating economic crimes;

the proposals given in the research work were directly used in developing the Concept "Prospects for Using Special Economic Knowledge in Investigating Criminal Cases in Uzbekistan for 2025–2030", the "Instruction on Appointing, Conducting, Formalizing Results, and Resolving Inspections on Criminal Cases", and draft Regulation "On the Procedure for Mutual Cooperation of Tax Bodies with

Law Enforcement Bodies" (Reference No. 15/02-2-2025 dated October 27, 2025 of the General Prosecutor's Office). These proposals serve to improve legislation and practice related to using special economic knowledge in investigating criminal cases.

Approbation of research results. The research results were discussed at 6 scientific-practical conferences (3 international, 3 republican).

Publication of research results. A total of 23 scientific works have been published on the dissertation topic, including: 1 monograph, 16 scientific articles in journals recommended by the Higher Attestation Commission (HAC) for publishing the main scientific results of the dissertation, of which 14 were published in national and 2 in international journals, 6 conference papers, of which 3 were published in national and 3 in foreign conferences and abstracts.

Structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters comprising 12 paragraphs, a conclusion, a list of references, and appendices. The volume of the dissertation is 260 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the **introduction (annotation of the Doctor of Sciences (DSc) dissertation)** of the dissertation, the relevance and necessity of the research topic, its compliance with the main priority directions of the development of science and technologies in the republic, a review of foreign scientific research on the dissertation topic, the degree of study of the problem, the connection of the dissertation topic with the scientific research works of the higher education institution where the dissertation was prepared, the aim and tasks of the research, its object and subject, methods, scientific novelty and practical results, reliability of the research results, scientific and practical significance, implementation, approbation, publication of the results, and the volume and structure of the dissertation are covered.

In the first chapter of the dissertation, titled "**Analysis of the Legal Nature and Evolutionary Development of Special Economic Knowledge in Conducting Criminal Cases**", the concept of special economic knowledge and its specific features, the historical development of using special economic knowledge in criminal procedure, procedural forms and their interrelation are analyzed.

Based on studying the positions of national and foreign scholars (B.A. Muminov, J.Sh. Rakhmonov, L.P. Klimovich, L.G. Shapiro, M.M. Vinogradova, V.N. Makhov, A.A. Eysman, N. Bababekov, A.A. Eksarkhopulo, and others), the author has developed the following definition of the concept of special economic knowledge: "Special economic knowledge is a set of knowledge in the fields of accounting, finance, taxation, banking, and other economic areas that goes beyond the scope of general education and practical experience in economics, acquired through special training and professional activity, known to a limited circle of persons, and used in the manner established by criminal procedure legislation in the process of detecting crimes, investigating them, and considering them in court."

The dissertant has identified a number of specific features of special economic knowledge. The sign of professionalism is manifested in the formation of special economic knowledge as a result of professional training and practical experience, while the sign of scientificity means that they are based on the latest achievements of modern economic science. The sign of systematicity indicates that special economic knowledge consists of an ordered, interconnected system of knowledge.

The author has also analyzed in detail signs such as practical orientation, objectivity, constant updating, legal regulation, complexity, and purposeful orientation of special economic knowledge.

While analyzing the historical development of using special economic knowledge in criminal procedure, the researcher has substantiated that this practice dates back to ancient times. In ancient Mesopotamia, the Code of Hammurabi, adopted in the second millennium BC, established procedures for resolving disputes between merchants and their representatives, in which economic knowledge was used. In ancient Egypt, special scribes operated to prevent tax-related violations.

In ancient Greece, the financial management system became quite complex, and special inspectors—logists—were appointed to oversee the activities of annually elected financial administrators. In the ancient Roman Empire, the Lex Calpurnia de repetundis Law adopted in 149 BC was of great importance in applying special economic knowledge. This law provided for the establishment of special judicial commissions to investigate financial abuses by provincial governors.

In the Middle Ages, with the further development of economic relations and the growth of trade, new types of economic crimes emerged, and in Europe, trade guilds established special courts to resolve disputes among their members. In the 13th-14th centuries, the development of double-entry bookkeeping in Italy and the publication of Luca Pacioli's treatise "On Accounts and Records" in 1494 were of great importance in detecting and investigating economic crimes.

In Central Asia, during the time of Amir Timur and the Timurids, measures were taken against tax-related violations, and the opinions of persons with special knowledge in taxation and finance were used to detect them. During the Timurid period, mustafis operated to inspect and analyze financial documents.

In the Bukhara Emirate, Khiva and Kokand Khanates in the 18th-19th centuries, there was also a practice of combating and investigating economic crimes. In the Bukhara Emirate, there was the position of devonbegi—the finance minister—who also dealt with investigating and preventing economic crimes committed in the country's territory. In the Khiva Khanate, the chief vizier "mehtar" supervised the activities of tax collectors and inspected financial reports.

From the second half of the 19th century, after Central Asia came under the influence of the Russian Empire, the practice of using special economic knowledge in criminal procedure entered a new stage. As a result of the 1864 judicial reform, the institute of judicial expertise began to develop in the Turkestan region as well. The 1832 Law "On Collecting and Evaluating Evidence in Criminal Cases" was also in force in the Turkestan region and was used to ensure the participation of persons with special knowledge in investigating economic crimes. As a result of the 1864

judicial reform, a new judicial system was introduced in the Turkestan region, and the institute of judicial expertise also began to develop.

The 1922 Criminal Procedure Code (CPC) regulated the institute of using special knowledge at the code level. In the 1940s, judicial-accounting expertise was officially introduced in the USSR. The 1961 CPC defined types of expertise, the procedure for appointing it, and the status of the expert. With the adoption of the independent Republic of Uzbekistan's CPC in 1994, the institutes of expertise were explained in detail within the legislative framework. In 2010, the Law "On Judicial Expertise" was adopted. In 2016, the institute of inspection was introduced into the CPC as a new chapter.

While analyzing the procedural forms of using special economic knowledge in criminal procedure, the dissertant has divided them into two groups. The first group includes judicial-economic expertise as the main procedural form. The second group includes specialist participation and the use of economic knowledge in investigative actions as additional procedural forms.

The author has given the following definition of judicial-economic expertise: "Judicial-economic expertise is a research based on special knowledge in the field of economic activity, appointed by the interrogator, investigator, or court and conducted by an expert, as a result of which new factual data of significance for the criminal case are obtained and formalized in the form of an official conclusion."

The researcher has indicated judicial-accounting expertise, judicial-financial expertise, judicial-economic expertise, and judicial-tax expertise as the main types of judicial-economic expertise.

While analyzing specialist participation as the second important procedural form of using special economic knowledge, the author has emphasized that a specialist is a person with special knowledge and skills in a certain field who is involved to assist the investigator or court in conducting investigative actions.

The author has analyzed the following forms of specialist participation: participation in investigative actions; providing consultations; giving explanations; assisting in analyzing documents.

The dissertant has substantiated that the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 17, 2020, "On Measures to Further Improve Judicial-Expert Activities" was an important step in this regard. This decree set important tasks such as introducing international standards in the field of judicial expertise, improving the qualifications of judicial experts, and introducing new types of expertises.

Based on statistical data, the researcher has noted that the total number of crimes committed in the Republic in 2024 was 132,298, of which 45.3 percent were crimes in the economic sphere. This indicates the need to improve effective mechanisms for using special economic knowledge.

The author has substantiated that the importance of special economic knowledge in criminal procedure is manifested in the following aspects: detecting crimes and their traces; collecting and consolidating evidence; conducting investigative actions; appointing and conducting expertise; determining the

mechanism of committing crimes; determining the consequences of crimes; developing preventive measures; substantiating court decisions.

The dissertant has substantiated the need to further improve the procedure for using special economic knowledge. Relying on the statements made by the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev at the meeting on January 16, 2024, the researcher has indicated the need to eliminate problems such as the fact that 14 agencies are currently dealing with the shadow economy and economic crime in a dispersed manner, and there is no coherent system coordinating their activities.

In addition, proposals have been put forward on clarifying the legal status of the specialist's opinion, introducing new types of expertises, improving the economic knowledge of investigators and judges, strengthening the material-technical base of expertise institutions, and increasing the training of qualified personnel.

In the second chapter of the dissertation, titled "**Economic Expertises and Problems Related to Their Conduct in Conducting Criminal Cases**", the types of economic expertises and their specific features, analysis of problems related to conducting economic expertises, and the importance of economic expertise conclusions in the proof process and problems of their evaluation are analyzed.

Based on studying the positions of national and foreign scholars (V.A. Timchenko, V.A. Yumatov, S.V. Kozmenkova, N.G. Gadjiev, R. Turimbetov, M. Kalandarova, N. Qurbonov, and others), the author has analyzed various classifications by types of economic expertises and distinguished judicial-accounting, judicial-financial-economic, judicial-tax, judicial-financial-credit, and judicial-financial-analytical expertises as the main types. It has been substantiated that each type of expertise has its own separate subject, objects, and methods.

The dissertant has analyzed the specific features of judicial-accounting expertise and noted that it is the most widely used type of economic expertise.

The specific features of financial-economic expertise have been substantiated as being aimed at comprehensive analysis of the enterprise's financial activities, wide use of financial analysis methods and models, requiring deep knowledge in finance, accounting, and economic analysis from the expert-economist, and often being conducted together with accounting expertise.

The dissertant indicates the main tasks of tax expertise as checking the accuracy of tax reports, evaluating the correct determination of the tax base, verifying the justified application of tax benefits, determining the correct calculation and timely payment of taxes, and detecting violations of tax legislation.

Financial-credit expertise is noted as mainly studying the legality of credit agreements, evaluating the possibilities of credit repayment, targeted use of credit funds, and detecting frauds related to credit operations.

The specific features of financial-analytical expertise are listed as being aimed at in-depth analysis of the enterprise's financial condition, using various methods and models of financial analysis, requiring deep knowledge in financial analysis and forecasting, and often being conducted together with accounting and financial-economic expertises.

The dissertant has deeply analyzed problems related to appointing and conducting economic expertises. First of all, attention has been drawn to the problem of the absence of a unified classification of economic expertises. It has been substantiated that this situation causes serious difficulties in practice, leading to misunderstandings in appointing which type of economic expertise by inquiry and preliminary investigation bodies and courts in criminal cases.

The problem of experts lacking sufficient experience and skills has also been studied in detail. The researcher has emphasized that one of the reasons for this problem is the extreme breadth of the economic field, which leads to experts not knowing the legislative norms regulating the economic field sufficiently and not having complete information about financial operations and their consequences.

The problem of not providing sufficient documents and materials necessary for conducting expertise or providing them in an unusable form has been studied separately. The author has noted that one of the main reasons for this problem is that the official of the body conducting pre-investigation verification, the interrogator, investigator, prosecutor, or judge lacks sufficient knowledge in the field of economics. In a survey conducted during the research, 94.8 percent of 307 respondents emphasized the need to organize special training courses to improve the economic knowledge of investigators and judges.

The dissertant has also deeply analyzed the problem of insufficient development of methodologies for conducting economic expertises.

The author has paid special attention to the importance of economic expertise conclusions in the proof process and problems of their evaluation. It has been substantiated that the economic expertise conclusion serves as evidence in economic crimes as a procedural document, and criteria such as compliance with procedural norms, impartiality and completeness of the conclusion, and scientific substantiation should be taken into account in its evaluation.

The researcher has emphasized that the process of evaluating economic expertise conclusions is complex and multifaceted, requiring not only legal but also deep economic knowledge from the investigator or judge. It has been noted that there is a problem of limited possibility to fully evaluate the scientific substantiation of the conclusion due to insufficient economic knowledge of the investigator or judge in practice.

The dissertant substantiates the need to pay special attention to the comprehensibility and sufficiency of economic expertise conclusions in their evaluation. It has been noted that experts should express their conclusions in as simple and understandable language as possible, while the conclusion should be sufficiently complete and cover all important aspects, and the issue of appointing additional or repeated expertise should be considered if necessary.

To solve the above-listed problems, the author has put forward the following proposals and recommendations: developing a unified classification covering all types of economic expertises and consolidating it in legislation, organizing mandatory webinars and courses for young specialists, organizing special training courses to improve the economic knowledge of investigators and interrogators, and

substantiated the need to develop detailed methodological guidelines for all types of economic expertises.

The third chapter of the dissertation is titled "**Other Forms of Special Economic Knowledge in Conducting Criminal Cases**" and is dedicated to in-depth analysis of the legal nature of inspection investigative action in criminal procedure, problems related to its organization and conduct.

The author has studied problems related to appointing inspection investigative action and researched the legal bases for eliminating them. The main aspects of the process of appointing inspection investigative action, namely the procedural bases for appointing inspection, have been analyzed.

The author has substantiated the necessity of the structure of the decision on appointing inspection and including elements such as the full name of the subject to be inspected, the inspection period, the scope of issues to be studied, and the name of the inspecting body.

The research notes that in the current procedure for appointing inspection, there are legislative gaps in the mechanism for extending the inspection period, inconsistencies in the scope of powers of inspecting bodies, and other organizational-legal shortcomings.

In the research, the terms of conducting inspection and issues of extending them have been studied separately. The author has proposed to set the inspection period, currently set as 30 calendar days in the current legislation, as 30 working days.

The dissertation has paid special attention to the procedural aspects of conducting inspection. In particular, the rights and obligations of persons conducting inspection and the requirements for them have been studied in detail. It has been proposed that business entities ensure the participation of legal service representatives and advocates in the inspection process, and if this is not possible, to consolidate these processes with video recording.

The research has also considered the psychological and organizational aspects of conducting inspection. The importance of mutual relations between the investigator and the inspector has been noted separately. The author has substantiated that the effectiveness of their cooperation directly affects the quality of investigating crimes.

In addition, the research has approached the issue of recording and evaluating the results of inspection investigative action separately. The author has deeply analyzed the procedural and methodological aspects of evaluating inspection results.

The dissertation proposes two main stages of the process of evaluating inspection results: the first stage involves analyzing the inspection results themselves, and the second stage involves checking their compliance with other evidence in the criminal case materials.

The research indicates a number of important criteria to be taken into account in evaluating inspection results. In particular, aspects such as whether the inspection was conducted in compliance with legal bases, whether the rights of the head of the inspected subject were ensured, whether the inspection terms were observed, and

whether the necessary circumstances were fully reflected in the certificate have been analyzed.

The author has detailed the issues that should be given special attention by the investigator, prosecutor, and court in evaluating inspection results. In particular, aspects such as the reliability of inspection conclusions, their compliance with the criminal case materials, and the documentation of violation cases have been emphasized separately.

The dissertation also widely covers issues of formalizing the inspection certificate and its acceptance as evidence. The author has substantiated the need to strictly observe procedural rules in evaluating inspection results. In particular, it has been emphasized that additional documents, protocols, and other evidentiary materials should be attached to the inspection certificate.

One of the most important aspects of the research is the recognition of inspection results as evidence. The author has deeply analyzed the significance of inspection materials as evidence and researched the mechanisms for their legal and procedural evaluation.

The author has harmonized the theoretical and practical aspects of evaluating inspection results and defined clear directions for improving legislation and practice in this field. The research has developed a number of important proposals for improving inspection investigative action.

In particular, the dissertation proposes to include procedures in the CPC such as appealing the inspection decision, cases where inspection appointment and conduct are mandatory, introducing the procedure for commission and complex inspections, and taking into account auditor conclusions in the inspection process.

The fourth chapter of the dissertation, titled **"Issues of Improving Legal Norms Related to Special Economic Knowledge: International Standards and Foreign Experience"**, examines the analysis of international standards related to special economic knowledge, analysis of norms related to special economic knowledge in the legislation of foreign countries, and prospects for developing norms related to special economic knowledge in the legislation of the Republic of Uzbekistan.

As a result of the analyses, it has been explained that in the international arena, economic crimes are becoming increasingly complex, new forms are emerging, and they are acquiring a transnational character. It has been substantiated that the main international standards in this field are the UN Convention against Corruption, FATF recommendations, the European Union's Directive 2015/849, and Basel Committee standards.

The research distinguishes three models of using special economic knowledge in world practice: the free market model (USA and UK), the state control model (Japan and Russia), and the mixed model (Singapore and South Korea). It has been analyzed that the increase in crimes related to digital assets such as crypto-assets and NFTs is leading to the emergence of new types of expertises. In this regard, the experience of South Korea and Singapore has been stated as particularly valuable.

A number of proposals have been put forward for developing norms related to special economic knowledge in the legislation of the Republic of Uzbekistan. In particular, it has been substantiated the need to supplement the CPC with Article 70¹ titled "Specialist's Written Opinion" and recognize it as one of the types of evidence. Proposals have been made to include specialist participation in the pre-investigation verification stage, optimize inspection terms, include inspection documents in the type of evidence, and expand the rights of criminal procedure participants in appointing expertise.

In addition, proposals have been put forward such as including a separate chapter related to special economic knowledge in the Law "On Judicial Expertise," improving the system of training qualified personnel, creating a certification system compliant with international standards, introducing a permanent attestation mechanism, and introducing a special electronic registry system.

Furthermore, the author has emphasized the need to organize special training courses to improve the economic knowledge of investigation and court employees, align the methodology of economic expertises with international standards and expand the use of modern technologies, and develop cooperation relations with foreign expertise institutions.

The researcher has concluded that in modern conditions, the increase in crimes related to digital assets such as crypto-assets and NFTs requires new types of expertises. In this regard, special attention has been paid to the experiences of South Korea and Singapore in training specialized experts and using modern technologies.

The author has put forward a number of proposals for improving the legislation of Uzbekistan. In particular, proposals have been made for changes such as giving procedural character to the specialist's opinion, recognizing it as evidence, expanding specialist participation, optimizing inspection terms, including inspection documents in the type of evidence, and expanding the rights of parties in expertise.

In addition, the author has given proposals for creating a system compliant with international standards for training specialists in special economic knowledge and evaluating their qualifications, introducing a unified electronic registry system, improving the economic knowledge of investigation and court employees, updating the methodology of economic expertises, and expanding international cooperation.

The author has put forward practical proposals for improving the legislation of Uzbekistan, such as giving procedural status to the specialist's opinion, expanding the specialist's participation in the proceedings, optimizing inspection terms and procedures, recognizing inspection documents as evidence, and expanding the rights of parties in appointing expertise.

In addition, proposals have been made to improve the system of training specialists and evaluating their qualifications in accordance with international standards, introduce a unified electronic registry system, organize economic training courses for investigation and court employees, update the methodology of economic expertises, and expand cooperation with foreign institutions.

C O N C L U S I O N

Based on the research conducted on the dissertation topic "Theoretical-legal and practical problems of using specialized economic knowledge in criminal proceedings," the following conclusions of theoretical and scientific-practical significance were reached:

I. Scientific-theoretical conclusions

1. Based on the various opinions expressed in scientific-research works regarding the concept of special economic knowledge, the following author's definition of this concept has been developed:

"Special economic knowledge is a set of knowledge in the fields of accounting, finance, taxation, banking, and other economic areas that goes beyond the scope of general education and practical experience in economics, acquired through special training and professional activity, known to a limited circle of persons, and used in the manner established by criminal procedure legislation in the process of detecting crimes, investigating them, and considering them in court."

2. The use of special economic knowledge involves utilizing the knowledge reflected in the expert's identificational research in economic types of expertises, as well as the specialist's certificate in inspection, advice in conducting investigative actions, or technical assistance.

3. The research method applied in using special economic knowledge is "a systematically developed, well-established, recognized system of guidelines (actions) selectively applied in a certain sequence to achieve the goal of economic type expertise or inspection."

4. As a result of studying scientific research works, the following author's definition regarding the specialist's written opinion has been developed:

"The specialist's written opinion is an official document formalized in the established manner, containing the results of studying circumstances significant for the case and conclusions in response to questions posed by the defender or the parties."

5. There are procedural and non-procedural forms of using special economic knowledge:

Procedural forms include – expertise, inspection, testimony of the expert and specialist;

Non-procedural forms include – consultation manifested in the specialist's opinion, and their technical assistance in investigative actions.

6. The importance of special economic knowledge in conducting criminal cases is manifested in the following:

- a) detecting crimes and their traces;
- b) collecting and consolidating evidence;
- c) conducting investigative actions aimed at determining circumstances in the economic, i.e., financial, tax, banking spheres;
- d) appointing and conducting expertise, inspection;

- e) determining the mechanism of committing crimes;
- f) determining the consequences of crimes;
- g) developing preventive measures.

7. The results of the analysis indicate that the increasing need for using special economic knowledge is related to the following factors:

the emergence of new forms of traditional financial crimes as a result of the rapid development of digital technologies;

the increasing complexity of economic crimes due to the globalization of financial markets and the emergence of new financial instruments;

the emergence of new types of crimes related to the development of crypto-assets and blockchain technologies.

8. A list of main criteria to be considered by interrogators and investigators in evaluating economic expertise conclusions has been formed:

- a) relevance of the studied object to the case;
- b) admissibility of the evidence;
- c) reliability of the evidence;
- d) completeness of the data sent for research;
- e) scientific substantiation of the methodology applied for research;
- f) objective study of the circumstances;
- g) accuracy and comprehensibility of the information in the conclusion, certificate.

9. The following author's definition of the concept of inter-agency verification has been developed:

"Inter-agency verification is the study by itself or by specially authorized bodies of the legal activities of enterprises, institutions, organizations based on tax, financial, banking, and other documents, which serve as grounds for initiating a criminal case, using special economic knowledge."

II. Proposals for Improving the Legislation of the Republic of Uzbekistan:

10. In order to further strengthen the legal bases in legislation for using results obtained through the application of special economic knowledge, it is necessary to include the specialist's opinion and certificate in the list of types of evidence in the second part of Article 81 of the CPC.

11. It is necessary to consolidate the specialist's opinion given on criminal cases in the criminal procedure legislation. Accordingly, it is advisable to supplement the CPC with Article 70¹ titled "Specialist's Written Opinion" and state it in the following edition:

"Article 70¹. Specialist's Written Opinion

An official document formalized in the manner established by this Code, containing the results of study and conclusions in response to questions posed by the official of the pre-investigation verification body, interrogator, investigator, prosecutor, court, or parties, is considered the specialist's written opinion.

The specialist compiles the written opinion after conducting the necessary studies and research and certifies it with their signature.

Documents and other materials related to the research and study that served as the basis for the specialist's opinion are attached to the written opinion. The requirements for the specialist's written opinion and the procedure for formalizing it are carried out in the manner established by legislative acts."

12. In order to further strengthen the guarantees of legality in conducting inspection, it is advisable to include "inspection started without the participation of a legal service representative and (or) advocate" in the list of procedural actions that must be recorded via video recording as specified in Article 91 of the CPC.

13. Since pre-investigation verification is also a separate institute and investigative actions can be conducted at this stage, it is advisable to include the norm on using specialist participation at this stage in Articles 69 and 70 of the CPC.

14. Since specialist participation is mandatory when obtaining data on electronic media, it is advisable to include the relevant addition related to pre-investigation verification and obtaining evidence in the first part of Article 69 of the CPC and state it in the following edition.

"A specialist is invited to assist the official of the pre-investigation verification body, interrogator, investigator, prosecutor, and court in finding, obtaining, and consolidating evidence during pre-investigation verification, investigation, and trial."

15. In connection with the specification of the procedural status of the specialist in the pre-trial and trial stages of the case, taking into account the procedural character given to their opinion, it is advisable to introduce the following amendments and additions to Article 70 of the CPC aimed at clarifying the rights and obligations of the specialist in criminal procedure:

- to refuse participation in the proceedings if lacking necessary knowledge and skills;
- for disclosing circumstances known to them in the criminal case in cases where warned in the manner established by law by the official of the pre-investigation verification body, interrogator, investigator, or prosecutor;
- for unjustified refusal to give a written opinion or evasion from this work;
- is subject to criminal liability for knowingly giving a false written opinion.

Taking into account the establishment of these rights and obligations, it is necessary to introduce relevant amendments to Articles 238-240 of the Criminal Code.

16. In connection with the improvement of norms related to specialist participation in the case, it is advisable to grant the right to "request the interrogation of the specialist they chose and ensured participation in the investigation or court and participate in their interrogation" among the rights of the suspect, accused, defender, victim (Articles 46, 48, 53, and 55 of the CPC).

17. Since in practice, repeated inspections on the same issue in criminal cases initiated based on tax audit results are causing justified objections and negatively

affecting business activities, it is proposed to supplement Article 187¹ of the CPC with a fourth part in the following content:

"In the event that a criminal case is initiated based on the results of an audit conducted by tax authorities, repeated inspection on this circumstance is not allowed. Repeated inspection can be conducted only in the presence of new circumstances or grounds for re-inspection specified in Article 187⁹ of this Code."

18. Since the cases where inspection is mandatory are not clearly indicated in practice, it is proposed to introduce a new Article 187² in the following edition into the CPC. In this case, to ensure substantive and logical sequence, the current Articles 187²–187¹¹ are designated as Articles 187³–187¹³ respectively.

"Article 187². Cases Where Appointing Inspection is Mandatory

If in the case:

cases of tax evasion, illegal refund of overpaid taxes, or abuse of tax benefits;
cases of embezzlement or misuse of budget funds, state orders, credit funds, or subsidies;

cases of conducting banking operations contrary to law, legalization of income, or illegal conversion of funds;

cases of entering false information or artificial changes in accounting documents;

cases of shortage or damage to material assets;

cases of financial operations related to corruption, bribery;

cases of suspicious circumstances in the distribution of funds in state procurements, tenders, and investment projects;

cases of violations in operations in foreign currencies, export-import transactions;

cases of contradictions or serious differences in previous inspection or audit conclusions;

cases where it is necessary to determine the amount of material damage, appointing and conducting inspection is mandatory.

When other circumstances significant for the case are identified, if it is necessary to apply special knowledge for this and these circumstances have not been firmly established by other means of proof, conducting inspection is mandatory."

19. In order to strengthen the legal status of audit verifications in conducting inspection, it is proposed to introduce Article 187 in the following edition into the CPC. In this case, to ensure substantive and logical sequence, the current Articles 187³–187¹¹ are designated as Articles 187⁴–187¹⁴ respectively.

"Article 187. Taking into Account Audit Verifications in Appointing Inspection.

Before appointing inspection, the official of the body conducting pre-investigation verification, interrogator, investigator, or prosecutor must determine whether an audit verification has been conducted on the activities of the economic entity.

If circumstances significant for the case have been fully studied in this audit verification, conducting inspection is not allowed, except for the necessity to

determine other circumstances not studied in this verification and important for the case.

Conclusions formalized based on the results of audit verifications and documents attached to them must be obtained, attached to the case, and evaluated in the manner established by this Code."

20. It is proposed to supplement the phrase "if the legal service representative and (or) advocate does not have the opportunity to arrive within twenty-four hours, the inspection starts without their participation" in the fifth part of Article 187⁴ of the CPC with the norm "In such cases, the inspection process is recorded via video recording, and it is noted in the inspection certificate that the start of the inspection was recorded via video recording, and the video recording materials are attached to the certificate."

21. It is advisable to establish the mandatory participation of the defender in the case when conducting inspection investigative action in Article 51 of the Criminal Procedure Code. Such a norm not only serves to guarantee the protection of the person's rights and freedoms but also creates grounds for ensuring the legality of criminal procedure activities and compliance with international standards.

22. Taking into account that the "thirty calendar days" specified in the first and second parts of Article 187⁷ of the CPC is insufficient and causing problems in practice, it is advisable to change the phrases "thirty calendar days" specified in the first and second parts of this article to "thirty working days."

23. Taking into account that extending the inspection period only with the consent of the General Prosecutor or their deputy is negatively affecting investigation terms in practice and causing arbitrary changes in terms in some places, it is advisable to introduce a relevant amendment to the second part of Article 187⁷ of the CPC, granting the authority to consent to extending the inspection period also to the Prosecutor of the Republic of Karakalpakstan, regional and Tashkent city prosecutors, as well as equivalent prosecutors.

24. It is proposed to supplement the CPC with a new Article 187¹⁴ in the following edition:

"Article 187¹⁴. Commission Inspection

When conducting commission inspection, specialists of the same specialization each conduct specialist verifications in full volume and jointly analyze the obtained results.

After the specialists reach a common opinion, they compile and sign a certificate reflecting the joint written opinion or a document on the impossibility of giving a certificate.

In case of disagreements among the specialists, each of them gives a separate written opinion on all or some issues where disagreements arose."

25. It is proposed to supplement the CPC with a new Article 187¹⁵ in the following edition:

"Article 187¹⁵. Complex Inspection

Complex inspection is appointed in cases where circumstances significant for the case can be determined only through several specialist verifications using different fields of science.

In conducting complex inspection, each of the specialists conducts specialist verifications within their authority. The complex inspection certificate indicates which specialist verifications and to what extent each specialist conducted, which circumstances they personally determined, and what conclusions they reached. Each of the specialists signs the part of the written opinion where their specialist verifications are stated and is responsible for them.

The general opinion (opinions), evaluation of the obtained results, and formation of this opinion (opinions) are done by specialists authorized to do so. If circumstances determined by one of the specialists (separate specialists) are taken as the basis for the final opinion of the specialists' commission or part of it, this must be indicated in the certificate.

In case of disagreements among the specialists, each of them gives a separate written opinion on all or some issues where disagreements arose."

26. It is proposed to supplement the CPC with a new Article 187¹⁶ in the following edition:

"Article 187¹⁶. Grounds and Procedure for Suspending Inspection

The terms for conducting inspection are suspended for the following periods:

the period for considering the specialist's petition to eliminate deficiencies and defects in the case materials provided by the authorized body that appointed the inspection, the advocate, and the physical or legal person;

the period for considering the notification sent to agree on the terms for conducting the inspection if it is impossible to perform the inspection within the term established in Article 187⁷ of this Code;

the period of the specialist's business trip, temporary incapacity for work, or labor leave, when it is impossible to assign the performance of the inspection to another specialist.

The inspection is suspended from the time the grounds provided in the first part of this article arise.

Suspending the terms for conducting inspection on other grounds not provided in legislation and this article is not allowed.

The official of the body conducting pre-investigation verification, interrogator, investigator decides on suspending the inspection and sends a copy to the prosecutor."

27. It is proposed to supplement the CPC with a new Article 187¹⁷ in the following edition:

"Article 187¹⁷. Resuming Suspended Inspection

The inspection is resumed when the circumstances that served as grounds for its suspension as provided in Article 187¹⁶ of this Code are eliminated.

If the decision on suspending the inspection is inconsistent with the law, the prosecutor may cancel it and decide to resume the inspection.

The official of the body conducting pre-investigation verification, interrogator, investigator immediately notifies the prosecutor about the resumption of the inspection.

With the resumption of the inspection on the case, the term for its conduct is also resumed."

28. In judicial-investigative practice, in some cases, the circumstances to be determined by the appointed inspection may go beyond the scope of the inspector's (specialist's) knowledge, which may lead to an impartial certificate. To prevent such situations, it is proposed to introduce a new Article 187¹⁸ titled "Document on the Impossibility of Giving a Certificate" into the CPC and state it in the following edition.

"If the inspector is convinced that the posed questions cannot be resolved based on their special economic knowledge, or that the inspection objects or materials provided to them are unusable or insufficient for giving a certificate and cannot be supplemented, or that the state of science and special economic practice does not allow finding answers to the posed questions, they compile a substantiated document on the impossibility of giving an inspection and send it to the body (person) that appointed the inspection."

29. It is proposed to supplement the list of grounds for suspending preliminary investigation specified in the first part of Article 364 of the CPC with paragraphs 5-6 in the following edition:

"5) when the inspection being conducted on the case is suspended or the dispute on its results is being considered in court;

for the term of conducting inspection, if there is no necessity to conduct other procedural actions on the case, it is suspended."

30. Since the concept of special economic knowledge is absent in the current legislative acts, various views on this concept have been put forward among scholars in the field, and to ensure its correct application in judicial-investigative practice, it is proposed to include this concept in Article 3 of the Law "On Judicial Expertise" and state it in the following edition:

"Special economic knowledge is a set of knowledge in the fields of accounting, finance, taxation, banking, and other economic areas that goes beyond the scope of general education and practical experience in economics, acquired through special training and professional activity, known to a limited circle of persons, and used in the manner established by legislation in the process of detecting crimes, investigating them, and considering them in court."

31. A draft Regulation "On the Procedure for Mutual Cooperation of Tax Bodies with Law Enforcement Bodies" to be approved by the decision of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan, State Security Service, Ministry of Internal Affairs, Tax Committee, Customs Committee under the Ministry of Economy and Finance has been prepared.

III. Proposals and Recommendations for Improving the Practice of Law Enforcement in the Republic of Uzbekistan:

32. As a result of the conducted research, a draft "Concept for the Prospects of Using Special Economic Knowledge in Investigating Criminal Cases in Uzbekistan for 2025-2030" has been developed, which includes the following:

- the current state of activities on using special knowledge in investigating criminal cases;
- improving legislation on using special knowledge and the system of qualification enhancement and retraining of employees;
- expanding the types of using special knowledge in investigating criminal cases, improving material-technical base and information systems;
- proposals and recommendations for developing the field of using special knowledge in investigating criminal cases.

33. In the process of appointing inspection, the bodies appointing inspection are required to pay attention to the following: the inspector must have thorough knowledge in the fields of financial, economic, entrepreneurial, accounting, trade, service they are inspecting, and know the highs and lows of the field; not be interested in the case; not involve specialists whose relatives' issues are being considered; involve several specialists when the volume of work is large, and several inspected organizations are located in separate, distant territories; be able to involve them in time when the inspection requires the activity of several field specialists; be able to correctly select field specialists and correctly distribute clarifying questions and tasks to them, and correctly explain the goal; know the inspector's qualification for conducting inspection, ability, specialization, in what complex cases they have worked, errors made in previous works; be able to perform actions in the necessary term for conducting inspection.

34. In practice, to develop cooperation between inspectors and the official of the pre-investigation verification body, interrogator, investigator, prosecutor, judges and to unify their actions, it is necessary to introduce the procedure for electronic appointment of inspection and receipt of the certificate as a result. This system is called "E-taftish," through which inspection can be appointed, and the certificate as a result of the research can be sent electronically to the appointing body. Then, the opportunity to familiarize with the document is accelerated, and finally, receiving an electronic certificate gives the opportunity to evaluate them quickly. This situation helps to ensure the quality and speed of the inspection appointment process.

In this portal, persons with the authority to appoint inspection will have the opportunity to get advice on their questions, i.e., whether a certain object can be researched in the organization, who are the inspectors in that field (list of inspectors), what methods the research will be conducted with, and mainly what questions to ask in this situation. In addition, the opportunity to view the evaluations given to inspectors and their rating indicators and select the best among them according to the importance of the work will appear.

35. A draft regulation on the "E-taftish" electronic software has been prepared, which includes the following:

- the main tasks of the "E-taftish" electronic software;

- advantages and conveniences of the software;
- its structure and mutual integration with other information systems;
- procedure for appointing and conducting inspection;
- information security and data protection in the software.

36. It is considered advisable to attach the following documents to the certificate compiled by the specialist within the scope of inspection: document containing information on the verification of material assets; documents where violations were detected in previous verifications, for example, conclusions of the inventory commission; explanations of materially responsible persons on the reasons for the shortage; copy from the personal documents reflecting the reasons for dismissal from previous workplaces of the materially responsible person; documents on imposing material liability.

37. In order to further improve the "E-tergov" software created on the basis of the proposal and initiative of the independent researcher of the Academy A.Imomnazarov, a proposal has been developed to add capabilities related to conducting inspection in the pre-investigation verification process. In this, the possibilities of appointing inspection by the investigator based on the report of a crime committed in the administrative building or directly in the room of the enterprise, organization, or other type of business entity during the inspection of the incident scene and sending it to specialists right there are envisaged.

38. As a member of the Working Group for creating the "Electronic Criminal Case" software, a proposal to create all procedural document samples related to inspection investigative action and add them to the software has been included in the "Road Map" approved by the General Prosecutor's Office. Accordingly, electronic forms of the decision on appointing inspection, questions to be posed to it, letters on allocating specialists, decisions on extending inspection terms, certificate, and other documents related to inspection will be created and placed in the software. In addition, all bodies responsible for conducting inspection will be connected to this software, decisions will be sent to them online, and the opportunity to monitor the legality of the inspection action in real-time mode will be created, increasing their responsibility for observing the term. This will ensure that the inspection is conducted within its term without various disruptions and prevent violations of the rights of business entities.

39. A unified methodology for bodies responsible for appointing and conducting inspection has been created. This methodology increases the evidentiary significance of the inspection certificate and prevents situations where inspectors approach one issue differently.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc. 31/31.12.2020.Уч.67.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ АКАДЕМИИ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

**ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

БАРАКАЕВ ЛАЗИЗЖОН ОТАКУЛОВИЧ

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ
В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

12.00.09 – Уголовный процесс. Криминалистика,
оперативно-розыскное право и судебная экспертиза

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора юридических наук (DSc)

Ташкент – 2025 год

Тема диссертации доктора наук (DSc) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан под номером B2024.1.DSc/Yu296.

Диссертация выполнена в Правоохранительной Академии Республики Узбекистан.

Автореферат диссертации размещен на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) на сайте Научного совета (www.proacademy.uz) и на информационно-образовательном портале “ZiyoNET” (www.ziynet.uz).

Научный консультант:	Астанов Истам Рустамович доктор юридических наук, профессор
Официальные оппоненты:	Суюнова Дилбар Жолдасбаевна, доктор юридических наук, профессор Муминов Бекзод Абдувахобович доктор юридических наук, профессор Кучкаров Хайрулла Зикириллаевич доктор юридических наук, доцент
Ведущая организация:	Республиканский центр судебной экспертизы имени Х.Сулаймоновой при Министерстве юстиции

Защита диссертации состоится 17 декабря 2025 года, в 14:30 часов на заседании Научного совета DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 при Правоохранительной Академии Республики Узбекистан (Адрес: 100047, город Ташкент, Юнусабадский район, улица Рихсилий, дом 9. Тел./факс: (99871) 202-04-96; e-mail: info@proacademy.uz).

Ознакомиться с диссертацией можно в Информационно-ресурсном центре при Правоохранительной Академии Республики Узбекистан (зарегистрирована за №75). (Адрес: 100190, город Ташкент, Юнусабадский район, улица Рихсилий, 9, e-mail: info@proacademy.uz. Тел.: (71) 202-04-96).

Автореферат диссертации разослан 04 декабря 2025 года.
(реестр протокола рассылки № 39 от 04 декабря 2025 года).

М.А. Аминжанова

Председатель Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор юридических наук, профессор

Ш.И. Шайзаков

Секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, доктор философии по юридическим наукам (PhD), доцент

В. Каримов

Председатель научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, доктор юридических наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация к диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования заключается в повышении эффективности национального законодательства и практики по использованию специальных экономических знаний в ведении уголовных дел, разработке предложений и рекомендаций по их совершенствованию.

Объектом исследования является система социально-правовых отношений, касающихся теоретико-правовых и практических проблем использования специальных экономических знаний в уголовном судопроизводстве.

Научная новизна исследования проявляется в следующем:

на основе необходимости исследования видов экономических экспертиз, отсутствующих в нашей республике, обоснованы предложения по введению новых видов экспертиз и исследований, выявлению фактов правонарушений с использованием искусственного интеллекта при проведении этих экономических экспертиз, а также по установлению взаимного электронного обмена информацией путем отправки экономических экспертиз, назначенных по делу в процессе доследственной проверки, дознания и предварительного следствия, через программное обеспечение «E-material», «Elektron surishtiruv va dastlabki tergov» в информационную систему «E-ekspertiza», по повышению квалификации сотрудников органов доследственной проверки и предварительного следствия по новым видам экономических экспертиз;

обосновано необходимость предоставления полномочий по продлению срока инспекции прокурору Республики Каракалпакстан, прокурорам областей и города Ташкента, а также приравненным к ним прокурорам, оснащению органов следствия современным криминалистическим оборудованием, внедрению в их деятельность передовых информационных технологий, включая искусственный интеллект, внедрению системы онлайн-назначения и отправки судебной экспертизы, а также онлайн-получения заключения экспертизы, электронного оформления протоколов, связанных с следственными действиями, и постановлений о назначении судебной экспертизы с помощью технологий искусственного интеллекта (технологий преобразования голоса в текст);

обоснованы предложения по изменениям, связанным с наименованиями уполномоченных органов, указанных как лица, назначаемые для проведения инспекции, предложения по принятию электронных данных в качестве доказательств наряду с документами и информацией из следственных и судебных действий;

обоснована необходимость определения инспекционных документов как вида доказательств, включения защитника, потерпевшего и его представителя в категорию лиц, имеющих специальные права, аналогичные подозреваемому, обвиняемому, подсудимому при назначении и проведении экспертизы, определения сроков инспекции в рабочих днях, а не в календарных днях;

обоснована необходимость приглашения специалиста в процесс поиска, получения и закрепления доказательств при проведении доследственной

проверки, следствия и судебного разбирательства, отказа специалиста от участия в производстве, если он не обладает необходимыми знаниями и навыками, привлечения к уголовной ответственности в случаях нарушения обязанностей специалистом после предупреждения в порядке, установленном законом, должностным лицом органа доследственной проверки, дознавателем, следователем или прокурором, определения письменного мнения специалиста и требований к нему;

обоснована необходимость отправки запросов по привлечению специалистов к работе через программное обеспечение «E-tergov» и получения ответов, создания возможности электронного отправления процессуальных решений (экспертиза, инспекция и др.), формирования части об участии специалиста и его ответственности в протоколе осмотра места происшествия в программном обеспечении «E-tergov»;

обоснованы предложения по признанию электронных данных, полученных без участия специалиста при проведении следственных действий, недопустимыми доказательствами;

обоснована необходимость предоставления следственных полномочий Департаменту по борьбе с экономическими преступлениями при Генеральной прокуратуре и определения дел, относящихся к нему;

обоснована необходимость разработки концепции, определяющей порядок совершенствования следственной практики и законодательства по использованию специальных экономических знаний при расследовании уголовных дел, совершенствования системы повышения квалификации и переподготовки следователей и специалистов, подготовки новых проектов инструкции по назначению, проведению, оформлению результатов и разрешению инспекции, а также положения, определяющего порядок взаимного сотрудничества налоговых органов с правоохранительными органами.

Внедрение результатов исследования. Результаты исследования по использованию специальных экономических знаний в уголовном судопроизводстве нашли отражение в следующем:

предложения по введению новых видов экономических экспертиз и повышению квалификации сотрудников органов дознания и следствия по ним, использованию искусственного интеллекта при проведении экспертиз, отправке экономических экспертиз через программное обеспечение «E-material», «Elektron surishtiruv va dastlabki tergov» в информационную систему «E-ekspertiza» были учтены при подготовке соответствующих подпунктов «а», «б» пунктов 2, 4, подпункта «д» пункта 8, а также пункта 21 Программы, утвержденной Постановлением Президента Республики Узбекистан № ПК-270 от 8 сентября 2025 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию судебно-экспертной деятельности и широкому внедрению современных технологий в сферу» (Справка Республиканского центра судебной экспертизы имени Х. Сулаймоновой № 29/1-1341 от 24 сентября 2025 года). Это

предложение служит введению новых видов экономических экспертиз и исследований, а также внедрению современных технологий в сферу;

из предложений по предоставлению полномочий по продлению срока инспекции прокурору Республики Каракалпакстан, прокурорам областей и города Ташкента, а также приравненным к ним прокурорам, оснащению органов следствия современным криминалистическим оборудованием, внедрению в их деятельность передовых информационных технологий, включая искусственный интеллект, внедрению системы онлайн-назначения и отправки судебной экспертизы, а также онлайн-получения заключения экспертизы, электронного оформления протоколов, связанных с следственными действиями, и постановлений о назначении судебной экспертизы с помощью технологий искусственного интеллекта (технологий преобразования голоса в текст) были использованы при разработке пунктов 1, 5 и 10 проекта Указа Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию следственной деятельности и повышению качества следствия» (Справка Генеральной прокуратуры от 8 апреля 2025 года). Эти предложения служат обеспечению законности при проведении инспекции, оснащению органов следствия современными технологиями, внедрению системы видеозаписи и повышению качества и прозрачности следственных работ через использование возможностей искусственного интеллекта;

из предложений по изменениям, связанным с наименованиями уполномоченных органов, указанных как лица, назначаемые для проведения инспекции, предложения по принятию электронных данных в качестве доказательств наряду с документами и информацией из следственных и судебных действий были использованы при введении изменений и дополнений в соответствующие статью 1873, первую часть статьи 87, первую, вторую, пятую и седьмую части статьи 345 УПК (Справка Генеральной прокуратуры от 10 марта 2025 года). Эти предложения служат совершенствованию процесса сбора доказательств для органов следствия, использованию электронных данных и уточнению полномочий по борьбе с экономическими преступлениями, тем самым эффективно раскрывая преступления;

из предложений по определению инспекционных документов как вида доказательств, включению защитника, потерпевшего и его представителя в категорию лиц, имеющих специальные права, аналогичные подозреваемому, обвиняемому, подсудимому при назначении и проведении экспертизы, определению сроков инспекции в рабочих днях, а не в календарных днях были использованы при разработке второй части статьи 103, наименования и первой части статьи 220 и статьи 236 проекта УПК в новой редакции (Справка Генеральной прокуратуры от 18 ноября 2024 года). Эти предложения направлены на повышение эффективности уголовного процесса путем признания инспекционных документов в качестве доказательств, расширения процессуальных прав всех сторон и оптимизации сроков инспекции;

предложения по приглашению специалиста в процесс поиска, получения и закрепления доказательств при проведении доследственной проверки, следствия и судебного разбирательства, отказу специалиста от участия в производстве, если он не обладает необходимыми знаниями и навыками, привлечению к уголовной ответственности в случаях нарушения обязанностей специалистом после предупреждения в порядке, установленном законом, должностным лицом органа доследственной проверки, дознавателем, следователем или прокурором, определению письменного мнения специалиста и требований к нему были учтены при разработке первой части статьи 64, шестого абзаца пятой части, седьмой части, статьи 65 проекта УПК в новой редакции (Справка Генеральной прокуратуры от 18 ноября 2024 года). Эти предложения служат регулированию участия специалистов в доследственной проверке, следствии и судебном разбирательстве, уточнению их правового статуса и определению ответственности, тем самым повышая качество справедливого судопроизводства;

из предложений по отправке запросов по привлечению специалистов к работе через программное обеспечение «E-tergov» и получения ответов, созданию возможности электронного отправления процессуальных решений (экспертиза, инспекция и др.), формированию части об участии специалиста и его ответственности в протоколе осмотра места происшествия в программном обеспечении «E-tergov» были использованы при разработке пунктов 2, 3 и 9 «Дорожной карты» по созданию и внедрению программного обеспечения «E-tergov» в органах прокуратуры (Справка Генеральной прокуратуры от 7 октября 2024 года). Эти предложения служат совершенствованию программного обеспечения «E-tergov», его интеграции с другими информационными системами, внедрению электронного обмена документами и повышению квалификации следственных сотрудников, тем самым улучшая эффективность и качество следственной деятельности;

из предложений по признанию электронных данных, полученных без участия специалиста при проведении следственных действий, недопустимыми доказательствами были использованы при разработке подпункта 8 статьи 1 (изменения и дополнения в статью 951 УПК) Закона Республики Узбекистан № ОРК-1003 от 21 ноября 2024 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан, направленных на совершенствование системы работы с цифровыми доказательствами» (Справка Института парламентских исследований при Законодательной палате Олий Мажлиса № 9/dn-192 от 24 сентября 2025 года). Это предложение служит обеспечению соблюдения критериев законности и справедливости при получении доказательств и адаптации законодательства о допустимости доказательств к современным условиям;

из предложений по предоставлению следственных полномочий Департаменту по борьбе с экономическими преступлениями при Генеральной прокуратуре и определению относящихся к нему дел были использованы при формировании подпунктов 1, 2, 5, 6 статьи 1 (изменения в статьи 35, 1873, 345,

3812 УПК) Закона Республики Узбекистан № ОРК-1038 от 25 февраля 2025 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с совершенствованием системы борьбы с экономическими преступлениями» (Справка Института парламентских исследований при Законодательной палате Олий Мажлиса № 9/dn-192 от 24 сентября 2025 года). Это предложение служит повышению эффективности борьбы с экономическими преступлениями;

из предложений, данных в исследовательской работе, были непосредственно использованы при разработке Концепции «Перспективы использования специальных экономических знаний в расследовании уголовных дел в Узбекистане на 2025–2030 годы», «Инструкции по назначению, проведению, оформлению результатов и разрешению инспекции по уголовному делу» и проектов Положения «О порядке взаимного сотрудничества налоговых органов с правоохранительными органами» (Справка Генеральной прокуратуры № 15/02-2-2025 от 27 октября 2025 года). Эти предложения служат совершенствованию законодательства и практики, связанных с использованием специальных экономических знаний в расследовании уголовных дел.

Апробация результатов исследования. Результаты исследования обсуждены на 6 научно-практических конференциях (3 международных, 3 республиканских).

Опубликованность результатов исследования. По теме диссертации опубликовано всего 23 научные работы, в том числе: 1 монография, 16 научных статей в журналах, рекомендованных ВАК для публикации основных научных результатов диссертации, из них 14 в национальных и 2 в международных журналах, 6 статей и тезисов на конференциях, из них 3 в национальных, 3 в зарубежных.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, включающих 12 параграфов, заключения, списка использованной литературы и приложений. Объем диссертации составляет 260 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Баракаев Л.О. Жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш. Монография./Л.О.Баракаев – Т., Dimal нашриёти. 2025. – 212 б.
2. Баракаев Л.О. Тафтиш тергов ҳаракати натижаларини қайд этиш ва баҳолаш муаммолари // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations, 5(12/S) (2024). – Б. 225–233.
3. Баракаев Л.О. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида махсус иқтисодий билимларга оид нормаларни ривожлантириш истиқболлари // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations, 5(6) (2024). – Б. 476–484.
4. Баракаев Л.О. Махсус иқтисодий билимларга оид халқаро стандартлар таҳлили // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations, 5(11/S) (2024). – Б. 520–531.
5. Баракаев Л.О. Иқтисодий эксперт хулосасининг исботлаш жараёнидаги аҳамияти ва уни баҳолаш муаммолари // Journal of Law Research, 10(2) (2025). – Б. 108-119.
6. Баракаев Л.О. Махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг процессуал шакллари // Journal of Law Research, 10(2/2) (2025). – Б. 92-101.
7. Баракаев Л.О. Иқтисодий экспертизаларни тайинлаш ва ўтказиш билан боғлиқ муаммолар таҳлили // Юридик фанлар ахборотномаси – Вестник юридических наук – Review of Law Sciences, 5(1) (2025). – Б. 63-74.
8. Баракаев Л.О. Жиноят процессида махсус иқтисодий билимлар тушунчаси ва ўзига хос хусусиятлари // Юридик фанлар ахборотномаси – Вестник юридических наук – Review of Law Sciences, 9(1) (2025). – Б. 55-65.
9. Баракаев Л.О. Иқтисодий экспертизаларни тайинлаш ва ўтказиш билан боғлиқ муаммолар таҳлили // Journal of Law Research, 10(2/3) (2025). – Б. 79-98.
10. Баракаев Л.О. Махсус иқтисодий билимлар тушунчаси ва ўзига хос хусусиятлари // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations, 6(2/S) (2025). – Б. 423–436.
11. Баракаев Л.О. Махсус иқтисодий билимлар: тушунча ва ўзига хос хусусиятлар // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations, 6(2) (2025). – Б. 1–14.
12. Баракаев Л.О. Жиноят процессида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг процессуал шакллари ва уларнинг ўзига хос жиҳатлари. “Ҳуқуқий тадқиқотлар журналі” 10-жилд, 10-сон. ISSN 2181-9130 Doi Journal 10.26739/2181-9130, Тошкент 2025. – Б. 93-102.

13. Баракаев Л.О. Жиноят ишлари бўйича тафтиш тергов ҳаракатини ўтказишда юзага келадиган муаммолар таҳлили. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Issue – 6 № 3 (2025) / ISSN 2181-1415. – Б. 508-525.

14. Баракаев Л.О. Жиноят ишларида махсус иқтисодий билимлардан фойдаланишнинг процессуал асослари. “Ўзбекистон терговчиси” илмий-амалий юридик журнал, Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни муҳофаза қилиш Академияси, № 3 (10) 2025. – Б. 36-39.

15. Баракаев Л.О. Жиноят ишларида тафтишни тайинлаш ва ўтказишнинг процессуал тартибини такомиллаштириш. Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни муҳофаза қилиш Академияси Ахборотномаси, №3(63) 2025. – Б. 48-51.

16. Barakayev L.O. Legal and procedural challenges in appointing audits as investigative actions // The American Journal of Political Science Law and Criminology, 7(02) (2025). – P. 56–64.

17. Barakayev L.O. Analysis of problems related to conducting audit as an investigative action // The American Journal of Political Science Law and Criminology, 7(03) (2025). – P. 36–44.

II бўлим (II часть; II part)

18. Barakayev L.O. Analysis of norms related to audit institutions in the legislation of foreign countries // International journal of conference series on education and social sciences, 5(2) (2025). – P. 29-37.

19. Barakayev L.O. Analysis of norms related to special economic knowledge in the legislation of foreign countries // International journal of conference series on education and social sciences, 5(2) (2025). – P. 20-28.

20. Баракаев Л.О. Иқтисодий экспертизаларнинг турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари // Янги Ўзбекистон: илмий тадқиқотлар. Материаллар тўплами. 2-қисм. – Тошкент: «Tadqiqot», 2025. – Б. 8-9.

21. Баракаев Л.О. Тафтиш тергов ҳаракатини тайинлаш билан боғлиқ муаммолар таҳлили // Янги Ўзбекистон: илмий тадқиқотлар. Материаллар тўплами. 2-қисм. – Тошкент: «Tadqiqot», 2025. – Б. 10-11.

22. Баракаев Л.О. Жиноят ишларини юритишда махсус иқтисодий билимлардан фойдаланиш. Инновации и экология: научные подходы к устойчивому будущему Республики Узбекистан, 1(1), (2025). – Б. 61-64. <https://inconference.uz/index.php/iesasf/article/view/766>

23. Barakayev L.O. Analysis of problems related to appointment of economic expertise // Международная научно-практическая конференция “Современные научные решения актуальных проблем”. Сборник тезисов научно-практической конференции. – г. Ростов-на-Дону, 2025 г. – Б. 74-77.

Автореферат “Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси ахборотномаси” журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, инглиз ва рус тилларидаги матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Босишга рухсат этилди: 04.12.2025 йил.
Бичими 60x84^{1/16}, “Times New Roman”
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 3,2. Адади: 100. Буюртма: № 93.
Тел (99) 832 99 79; (99) 817 44 54.
“IMPRESS MEDIA” МЧЖ босмаҳонасида босилди.
Тошкент ш., Яккасарой тумани, Қушбеги кўчаси, 6-уй.